

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XX.

**Emlékkonferencia
Beregszász alapításának 950.,
visszatérésének 75. évfordulója alkalmából**

KMMI - Füzetek XX.

Sorozatszerkesztő:
Zubánics László
elnök

Készült a Bethlen Gábor Alap támogatásával

BETHLEN GÁBOR
Alap

A konferenciát a Nemzeti Együttműködési Alap (NEA)
támogatásával a Beregszászáért Alapítvány szervezte

Nemzeti
Együttműködési
Alap

Minden jog fenntartva

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2015

Kiadja:
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59/B
Telefon/fax: (03141) 4-28-15
www.kmmi.org.ua
E-mail: kmmi@swi.net.ua

Felelős kiadó: Dupka György igazgató
Szerkesztette: Zubánics László
Korrektor: Szemere Judit

Nyomdai kivitelezés: Shark Kft. (Ungvár)

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

KMMI-FÜZETEK XX.

Emlékkonferencia

**Beregszász alapításának 950.,
visszatérésének 75. évfordulója alkalmából**

Ungvár – 2015

Legendák és valóság Beregszász keletkezéséről

A település keletkezése

(Lampert herceg vagy a Szász pásztor)

Amikor IV. Henrik német király 1077. január 25–27. között, télvíz idején három napig Canossa várának kapuja előtt mezítláb, szőrcsuhában, böjtölve térdepelt, esedezve VII. Gergely pápa bocsánatáért, bebocsátást és az egyházba való visszavételét kérve, Géza, a magyarok királya fellélegezhetett. Salamon király elveszítette hűbérurának, Henriknek a fegyveres támogatását, és a pápa is neheztelt, amiért helyette Henrik oltalma alá húzódott.

Lampert herceg

A lelki megkönnyebbülésbe 1077 áprilisában Géza bele is halt. Trónját – Gergely pápa támogatásával – az idősebbik öccse, László foglalta el, akinek a főpapok a magyar királyi koronát is szívesen tették a fejére. Henrik ellenében reménykedve gondoltak rá Rómában és Canossában is, mert pápai hűbérest reméltek személyében. A fiatalabb testvérét pedig – ahogy Pauler Gyula fogalmaz – „hercegnek László öccsét, Lampertet tekintették, aki némely külső dolgokban talán Géza, Béla nyomába lépett, de korántsem volt többé az a hatalmas herceg, minőt az ország Endre és Béla, Salamon és Géza idején látott”.

László viszont – öccsével, Lamperttel együtt – másként gondolkodott. Kedvük telt a fegyvernyugvásban. Nem kellett szomszédolni sem az oroszoknál, sem a lengyeleknél fegyveres segítségért. Lampert királyi herceg – akinek László testvéri szeretetből és hűsége miatt átengedte a Tiszától keletre elterülő Hercegséget – katonák helyett Szászországból szerzeteseket és szőlőművelőket hívhatott az országba.

Lampert derék vitéz, kitűnő vadász volt, de nem kívánta a hatalmat. Egy évvel Lászlót is túlélte, de a trónt és a koronát akkor is háborgás nélkül engedte át Kálmánnak. Amikor még Géza hadakozott a Henrik támogatta Salamonnal, Lampert rendre kijárt orosz, lengyel segítségért Kijevbe, Krakkóba, német segítségért a

bajorok háta mögötti szászföldre. Lászlóval együtt olykor-olykor Salamont és a németeket is megszorító katonai segítséggel siettek haza Géza trónigényét támogatva. Szászföldről szükségből katonákat, alattvalóik oktatására, munkájuk jobbítására szerzeteseket, szőlőművelőket és városi kézműveseket is hívott a ráruházott hercegségbe. Ezzel a köznapi szorgalommal magyarázható, hogy a győztes csaták megvívását, az erkölcsöt formáló törvények meghozatalát, az apátságok, püspökségek alapítását, a misszionáriusok hittérítő tevékenységét, a csodás gyógyulásokat, a pogányok lázadásait számon tartó krónikásoknak alig-alig volt mit feljegyezniük Lampetről, I. Géza és Szent László királyok testvéröccséről.

Oklevelek nem örökítették meg a nevét, a krónikák is többnyire mint bátyjainak segítséget hozó követet emlegették. A nép azonban hálásabb volt a krónikásoknál. Számon tartotta, hogy Titel környékén „udvari jellegű magánépítésbe kezdett”, szerzeteseket telepített a föld népének okulására, az életüket könnyebbé tevő mesterségek betanítására, és az ünnepeiket vidámító szőlő- és bortermelés meghonosítása céljából.

Az emlékezetet sokszorosán meghaladó ideig terjesztették az orosz földre tartó utak mentén az emberek, hogy az egyedül árválkodó, a Vérke-patakot térítgető Nagyhegy nyugati és déli lejtőire szerzetesek kísérte szőlőtermelő szászokat hozott magával Lampert herceg, akit az ide hívott szászok is kedveltek. Az otthoni földeknél, a napsugár alá hajló lankáknál az itteniek jobb gabonát, még kiválóbb szőlőt és bort termettek. Elégedettek voltak a szőlőt cukrosító, aszúsító napsugarak erejével, és megszerették a vadászatai során körükben gyakran időző, a szőlőt is, a bort is, és az azok által okozott vidámságot is kedvelő Lampert herceget. Ezért is nevezték el telepüket *Lampertszásznak*, jelezve, hogy a hercegnek és nekik is közük van település létrejöttéhez. Ebből a szerzetesek felügyelte, Lampert is kedvelte „hercegi építkezésből” formálódott aztán másfélszáz évnyi szorgalmas munka eredményeként Beregszász városa.

Beregszász város nevének keletkezését – Györffy György, Kálmán Béla, Melich János, Mollay Károly és Virágh Rózsa kutatásai nyomán – Kiss Lajos

névetimológus is a Lampertszász elnevezésre vezeti vissza. Ennek írott formája 1247-től 1643-ig adatolható. A Bereg névalak a királyi erdőispánság lokalizálására és megnevezésére 1248-tól volt használatos. Később a – tatárok által elpusztított – Borsova királyi vár uralta terület örökölte meg a Bereg vármegye nevet. Ezzel a névvel írta be magát a történelembe az Aranybulla után szervezkedő nemesi vármegye is. Csak a múltat eltörölni akaró szocializmus idején akarták méltatlanul kilopni a nevet a magyar történelemből. A rendszerváltozás óta használjuk újra a hármas nevűre bővült igazgatási egységben. Bereg vármegye székhelye azonban Beregszászból – mire a neve ilyen alakban rögzült volna – áttevődött az erős várral rendelkező Munkácsra.

A Lampertszász~Beregszász névalak változásáról Kiss Lajos – megfelelkezve a tatárjárásról és Borsova vármegyéről – a következőket írta: „egyfelől a helység szász telepeseire, másfelől pedig feltehető alapítójára, Lampert hercegre utalt [mármint a Lampertszász településnév], aki I. László idején (uralkodott 1077–1095 [Kiss Lajos elorozta tőle a Szent minősítést]) a vidék ura volt... *Lampertszász* előtagja később a beregi erdőispánságnak, illetőleg Bereg vármegyének a nevével cserélődött fel, mert az Árpád-kor végén itt volt a beregi ispán fő [legfeljebb szék-] helye, ahol a megyegyűléseket tartották.”

A Szász pásztor

Ennél az etimológiánál – ha igaz is – van egy romantikusabb, a fantáziát jobban megmozdító, meséjében is szebb, a figyelmet lokalitásával, sejtelmességével és kalandos voltával is inkább vonzó genezise a Beregszász helynévnek. A reformkor népiségében egymásra talált és a 20. század derekáig együtt emlegetett Arany–Petőfi–Tompai költőtriásból Tompa Mihály szedte rímbe a történetet. *Beregszász* a címe a regének. A költő – ahogyan vallja, csak rímbe szedte, könnyebben megjegyezhető formába öntötte, amit „*A lomha Vérke partján, jó pásztor emberek, / Egymást emlegetvén, pipázva ültenek*”, és neki is elmeséltek.

Ezek szerint a Vérke folyó menti kiterjedt pusztákon csordákat legeltető pásztorok voltak az esemény résztvevői. Ők őrizték meg a mesét, és adták szájról

szájra, apáról fiúra, nagyapáról unokára. A sok pásztor között különös figyelmet érdemelt a mindig nótázó, adomázó, nevére és etnikumára büszke Szász csordás, aki ha kacaját végighengergette a síkon, megélénkült a messzi terű róna. Neki volt mind között a legszebb, legerősebb és talán a legvadabb bikája. Heverészve a gyepre terített bundáikon, a pásztorok egyszer egy víg napon az látták, hogy a bozótosból egy idegen, erős szarvú, vad bika törtetett elő. Bögve, indulattól és ösztönöktől tüzelve egyenesen a víg kedélyű Szász pásztor bikájának rontott. El akarta űzni a csordától, hogy átvegye uralmát a tehenek fölött. A Szász pásztoré sem volt ám andalgó, szelíd jószág, fejét leszegve, lábát megvetve szarvat tartott a rohanó elé, elhárítva öklelését, távol tartva a tehenektől.

Vad indulattal összechapott a két bika. Sokáig tiporták a földet, kitúrták maguk körül a gyepet. Súlyuk és indulatuk egy gödröt mélyített küzdelmük helyszínén. Nem bírtak egymással. Hol az egyik, hol a másik tologatta, térdeltette hol a gyepre, hol a mélyülő árokba ellenfelét. Csattogtak a szarvak, nyögtek a felbőszült állatok, fújtattak, prüszköltek. Csurgott a nyáluk. A szarvuk is reccsent. Vér serkedt a homlokukon, de csak tolták, űzték, döfték egymás. A földnek feszülő lábukkal, a föld felé meredt szarvukkal csak úgy szórták a homokkal vegyülő gyepet körbe-körbe, ahogy keringtek, egymással tülekedve. Egész nagy gödröt hánytak maguk körül. Végül az idegen bika, elfáradván, megunta a viadalt, s ahogy jött, odahagyva a vígkedélyű Szász bikáját, eloldalgott. A berek – mint jövedele előtt, távoztával is – elrejtette a pásztorok szeme elől. A Szász bikája pedig fújtatva még, fejét rázva, szarvát magasra emelve, kipihenni győztes fáradoalmát, elvegyült a legelő tehenek között.

Szász a bikák által túrt gödörhöz ment megszemlélni a viadal helyét. Nézi, nézi a megtiport földet, a felhányt füvet, a bikák lába alatt besüppedt homokot, a friss nyomokat. S látja, hogy az egyik mélyedésből korhadó, abroncsos fakád széle türemkedik elő. Jobban szemügyre venni közelebb megy, meg is tapogatja. Próbálja mozdítani, de pattan a rozsdás pánt, mállik a korhadt donga, és a támadt résen, mint

a jó bor, ha haramiák csákánnyal, fejszével, bárddal esnek a hordónak, ömlik a földre tarisznyaszám a vert arany.

A víg kedélyű, jószívű Szász tülkébe fúj, hívogatja pásztortársait, lássanak ők is csodát. Jönnek is a kürtszóra, sejdítvén némi bort, vidámító italt a hívogató hang hallatán, de amikor összegyűlnek mind a heten, percekig ámulnak a sok arany láttán. Aztán munkához látnak. Kibontják a kádat, subájukra hordva az aranyat, de a kád mellett újabb, amellet is újabb és újabb kád várt rájuk, telve arannyal, tudj' Isten, mióta már. S ők kibontják – egymás mellől – mind a hetet. Hét pásztor, hét kád arany. Nem tanakodnak soká, nem is irigykednek. Úgy határoznak, hogy előbb egy templomot építenek.

A templom köré aztán majd házak épültek. *„Ott települtenek le a pásztoremberek.”* S mert a bika a berekből jött, és a győztes a Szász állata lett, úgy adta Isten, hogy hamar megtalálták az új falujuk nevét: *„Szász a kincset / Berekben lelte fel / Emlék gyanánt, Beregszász / Nevet kapott s visel”*.

Megtetszett a táj és az élénk, vidám emberek az erre tévedőknek, nyugtalan erdőjáróknak, a várakat, katonákat kerülőknek is. S mert a hét kád aranyon heten osztozkodók nem voltak irigyek, megengedték hogy melléjük, s a templom köré telepedjenek. Ahogy sokasodtak, jöttek közéjük kereskedők, kézművesek: hamar várossá cseperedtek.

Eddig a rege, amelynek históriáját Tompa csak a templom építéséig és a pásztorok templom köré telepedéséig írta meg. A többi már a történelemre maradt.

A rege szép, és a táj történelmi terhe sem mindennapi. A pásztorok megfértek a síkon a honfoglalástól egészen addig, míg az őrizni és legeltetni szándékozott állataikat a traktorok és kombájnok ki nem szorították. A Borsova főesperesség és vármegye területe a tatárjárást követően Bereg megyének neveztetett. A világi és egyházi szervezetekbe e néven tagozódott be. 1061-től az egri egyházmegyéhez tartozott, de a Bereg elnevezést csak 1248-tól és 1261-től adathatjuk.

Az Árpád-házi uralkodók idején a „szent királyok vadászó erdei” még érintetlenek voltak. A királyoknál azonban gyakrabban jártak erre a hol

Lengyelországba, hol Kijevbe menekülő hercegek, és a hódítani induló hadak. Az erdőrengeteg gyér népessége nem terhelte túl a tájat. A fák, bokrok, indák sűrűsége pedig csak itt-ott ritkult a honfoglalás óta. Akkor pedig – hogy Árpád nyugatra vonuló népének zsákmányszerző vágya ne károsítsa az orosz fejedelemségeket, hogy asszony népben, gyermekekben, jószágokban nagy károkat ne tegyenek, s a Fekete-tenger parti és a görög piacokra ne hurcolják őket – az orosz fejedelem négyezer favágót rendelt szerszámokkal Árpád vonuló népe elé, hogy vágjanak utat az új hazát keresők előtt.

A táj embert eltartó képességéhez viszonyítva kevés nép okán és a belakott területet védő gyepeivel okán is erdőség takarta a tájat még évszázadokig, V. István uralkodása (1270–1272) idejében is. Ő úgy tudta, hogy Ugocsával együtt Bereg térsége is „a szent királyok vadászó erdeje”.

Itt, a szent királyok erdejében kötötte meg II. András Pecorari Jakab praenestei püspök, bíboros pápai legátussal – IX. Gergely pápa akaratát teljesítve – 1233. augusztus 20-án a „*beregi egyezményt*”.

A várossá fejlődés

Beregszász azzal kezdett kiemelkedni a környező falvak szürke átlagából, hogy Lampert herceg szerzeteseket is telepített a szőlőművelő, pásztorkodó szászai mellé. A Szent János lovagrendiek mellett később domokos (dömés) és ferences szerzetesek is otthonra leltek a településen. Jöttek aztán pálosok is. A település városi rangjának megszerzésében a szerzetesek, szőlőművelők és iparosok megjelenésén, a szőrme-, állat- és borkereskedelem fellendülésén kívül nagy jelentősége volt annak, hogy a férfi szerzetesek mellett apácázárda is települt Beregszászba. Amikor Károly Róbert Ulászló lengyel király Erzsébet nevű lányát feleségül vette, a rokonaival való találkozásához, az otthonához való közelsége miatt a királyné Beregszászon királynői udvartartást rendezett be. Úri hölgyek, előkelő dámák, a király körül sürgölődő ispánok, hadvezérek feleségei, lányai, inasok, szolgák, lovászok, vadászok, kutyaaidomárok, szakácsok, kötő-, hímző-, varrónők, egyéb rendű és rangú emberek telepedtek meg a városi kiváltságban is részesülő

településen. Jogot szerzett a városka arra is, hogy a hozzájuk szökött embereket (szolgákat, jobbágyokat) volt gazdáiknak nem volt köteles kiadni.

A királynői udvartatás legalább annyira vonzotta ide a vásározókat, kereskedőket, mint a település azon lokalitással összefüggő helyzete, hogy az akkoriban még gyakori lengyel- és oroszjárások során a keleti áru – szőrme, irha, élő állatok – a Beregszászt is érintő útvonalon áramlott nyugatra. Ugyanakkor ezen az útvonalon keresztül lopakodtak be leggyakrabban a kelet felől érkező, kisebb-nagyobb csoportokba verődött haramiák is. Olykor-olykor a támadó lovas nomád harcosok is. A Borsova vármegyét és annak székhelyét elpusztító tatárok is erről jöttek. Ennek kivédésére az államhatalom fel is készült. A következménye viszont az lett, hogy a munkácsi vár megépülésével mind katonailag, mind gazdaságilag, mind pedig az egyházi igazgatást, a szociális és gyógyító szolgáltatásokat, mind a nevelő ráhatását illetően hanyatlani kezdett Beregszász jelentősége. Kiváltságaihoz azonban – a plébánosválasztáshoz fűződő szabadságát, a vásártartási és a jobbágymenekültek fölötti szabad rendelkezésének jogát – hosszú ideig sikerült megtartania.

Ez utóbbi, a menekült jobbágyok, szökött colonusok befogadása, védelme még a 17. században is dívott Beregszászon. Az 1613:36. tc. kimondta ugyan, hogy a „király jószágaira és a véghelyekre”, valamint Beregszász városába szökött jobbágyokat „vissza kell adni a régi birtokokra, az eredeti földesurak alá”, de a város és urai nemigen teljesítették a törvény szabta kötelességüket, mert az 1619-es diétán újra követelték a földesurak, hogy Beregszászról adják ki „a szökött jobbágyokat és colonusokat... törvényes uraiknak”.

Bár közben magánföldesúri fennhatóság alá került a város, de a középkori szabadalmi gördültek tovább a köznapi szokásokkal. 1690-ben egy vita kapcsán azt bizonygatta a város főbírája, hogy Beregszászon minden városi lakos „mindenkor szabadon eladhatja minden örökségét, és ő maga is ott resideál, ahol akarja”. Ezeknek a féltve őrzött szabadságjogoknak a következménye volt, hogy a törökök kiűzését követő zenebonás viszonyok között elszenvedett károk miatt Beregszász lakói „tíz évi mentességet kaptak a portális és a megyei adó” megfizetése alól.

Beregszász és a reformáció

A változás és a szerepkörvesztés, a hanyatlás kézzelfogható jelei a reformáció elterjedésével kapcsolatban következtek be. Az 1526-ban Mohácsnál elszenvedett vereség stratégiai szempontból is rányomta a bélyegét a térségre. Az 1526 őszén bekövetkezett kettős királyválasztás még csak a Tisza árterületét elkerülő, viszonylag könnyebb hadi vonulások számára biztosított járhatóbb utat a két király egymás elleni küzdelméhez. A közeli Munkács birtoklása pedig katonapolitikailag, adóztatás és harci taktika szempontjából is dominánsan befolyásolta Beregszász sorsát. Az elvileg bevehetetlen, de csellel, fortéllyal, szerelemmel megszerezhető várat olykor évekig ostromló hadi népek hadtápterületéhez tartozó térség lett Beregszász is, ahol gyakrabban kallódtak el ökrök, csordák, gulyák, még birkanyájak is, mint az ország katonailag kevésbé frekventált térségeiben.

Másrészt Szapolyai János második generációs rokonságban állt a hanyatlás jeleit már mutató, de még gyakran európai tényezőként is ütőképes lengyel királyi korona birtokosaival. A Habsburgok ellen elég sűrűn rászorult, és kapott is Krakkóból, Varsóból katonai segítséget. Élete utolsó periódusában asszonyt, feleséget is a dinasztiaalapításhoz. Ennek következtében fontos hadiösvénnyé vált a Vereckei-hágótól az ország belsejébe, és innen a lengyel földre vezető út. Ennek Beregszászra inkább negatív, mint pozitív hatása volt.

Ez az időszak hozta el erre a tájra a reformáció szellemét is, aminek következtében feltűnő gyorsasággal üresedtek ki a beregszászi kolostorok és apácazárdák. Beregszász városának lakóit 1548-ban Radán Balázs esperes térítette át az új hitre. Tette ezt olyan sikerrel, hogy 1568-ban már minden kolostorból eltűntek a katolikus szerzetesek, barátok. A templomokból is a katolikus papok. Beregszász teljes lakossága hitet váltott. Más forrás szerint a lakosság végleges áttérése Pápai Páriz Ferencnek az érdeme, és 1552-ben történt meg. Ez a hitváltás egy érdemes cselekedetet és egy képtelen, de a korra jellemző újabb legendát is beemelt a városlakók emlékezetébe.

Egyik a beregszászi hitújító egyházi zsinat. Ez 1552-ben volt, Perényi Péter és Petrovics Péter vállalt védnökséget felette. A zsinaton Kálmáncsehi Sánta Márton munkácsi, Radán Balázs beregszászi prédikátorok és a Pelbárt nevű beregszászi oskolamester szorgalmazkodott a megjelentek körül. 15 újhitű lelkész – a már említettek mellett Tolnai Balázs, Batizi Mihály, Bácsi Kelemen, Csuzi Lőrinc, Tutari Ferenc, Kállai Lukács, Szöllősi Péter, Eszéki Balázs, Szemere Pál, Dési Tamás, Türey János, Décsi Bálint és Pesty Gáspár – egyetértésével eltörölték a fülbegyónást. Szabályozták az úrvacsorát. Kitiltották Isten hajlékából az oltárokat, és gondoskodtak a szegény papok jövedelméről.

A másik említendő motívum egy kronológiát megcsúfoló rege. Kétségbevonhatatlan bizonyosságát igazoló forrásunk – az időponti tévedés esetleges korrigálása mellett – nincs róla, de beleillik abba a katolikusok és protestánsok, főleg lutheránusok által is üldözött Kálmáncsehi-életvitelbe, és a Báthori István által is „kergetett” hitújító prédikatori létbe, amit legendák lengtek körül, és ami gyakran hivatásos történészeket is megtévesztett. Szőlősy Mihály 1668-ban megjelent Bajnok Dávidkája terjesztette azt a legendát, amely szerint a Beregszász környéki erdőkben lappangó Somogyi nevű – a nép nyelvén csak „fekete barátnak” nevezett – ferences szerzetes 1571-ben a katolikusoktól elfoglalt beregszászi templomban prédikáló Sánta Márton esperest nyíllal keresztüllőtte. A legendát nem valóságtartalma miatt említjük, inkább annak jellemzésére, hogy a vallási elfogultság milyen valótlanságot, ennek következtében milyen gyűlölséget szíthat. Kálmáncsehi Sánta Márton ugyanis 1557-ben már visszaadta az úrnak a lelkét. Ezt a kronológiai baklövést helyrebillentendő, akadtak protestánsok, akik Pápai Páriz Ferencre irányították a remete Somogyi nyilát.

A polgárosodás és a modernizáció feltételeinek hiánya

Beregszász város kiváltságainak jelentőségét ebben a határ menti vármegyében csak az képes megítélni, aki a hegyvidék és az alföld találkozásának peremterületein jártas a népességi viszonyok alakulását befolyásoló földrajzi és infrastrukturális tényezők, valamint a lakosság életviszonyait determináló

kérdésekben. Az ellentmondások feloldhatatlanságára elég talán annyit említenünk, hogy bár Beregszásznak nagy kiterjedésű, termékeny határa, kiváló szántóföldje, jó legelői, kétszer is kaszálható szénatermő rétjei voltak, már a 14. század első felében királyi szabadalmakkal rendelkező város volt, azonban – Debrecenhez hasonlóan –, mert szántóvető, állattartó, szőlőtermelő tevékenységből származott a jövedelme, képtelen volt fallal kerített várossá „zsugorodni”. Egyes korszakokban nem feltétlenül a jövedelme hiányzott ehhez, hanem a lakosainak jövedelemszerző foglalkozásához szükséges fundusok, telkek nagysága. Itt nem lehetett összezsúfolni a lakóházakat, kézműipari műhelyeket, boltokat. Azokra a megélhetéshez, de a gyarapodáshoz sem volt feltétlenül szükség. Tágas porták kellettek azonban a félig rideg, télen istállózó állattartáshoz, a cséplés igényelte szérűkhöz, pajtákhoz, csűrökhöz. Széles utcák a naponként fejt tehenek, juhok, kecskék, a még anyjukkal járó szopós borjak ki- és hazahajtásához. A XVI. század közepén már nyilvánvalóvá vált, hogy szabadságjogai ellenére halványul a település városi rangja. Magánföldesúri birtokká vált a város. 1549-ben öt földesúr osztozott határán és a benne élő szolgálónépeken. Ez volt az egyik oka, amiért a lakosság képtelen volt a cívis érdekek felkarolására, közigazgatását és igazságszolgáltatását a maga választotta testület kezébe adni. Öt földesúr öt dominális bíróval igazgatta az immár különös szabadságjogokkal rendelkező mezővárost.

Az országos adófelosztás céljából készült *portális conscriptio* szerint a mezőváros öt földesurát összesen 79 portányi adóegységet jelentő, tehát 316 egész telkes jobbágy lakta. Mellettük élt még az oppidumban 47 szegény – igás állatokkal nem rendelkező – háznép, 22 új házat építő, ezért az adott időpontban az adófizetés alól mentesülő gazda, és hat egyéb foglalkozású háznép. Bármiként tekintjük is, többé-kevésbé szociálisan homogén, mondhatnánk úgy is, jómódú agrárnépessége volt Beregszásznak. Azt sem állíthatjuk, hogy pénzgazdálkodást kizáró önellátással. A paraszti szőlőtermelés ugyanis pénzt hozott a házhoz. A szegények, az új házat építők és az egyéb foglalkozásúak (csősz, vincellér, erdőkerülő, patkoló, ekevasélező kovács stb.) aránya az egész ekés gazdák 19%-a. A mezőváros lakosainak száma – a

szokásos szorzószámokkal kalkulálva – 1911–2000 közötti lélek. Ezt a pozícióját őrizte Beregszász a megyén belül, de a megye lakossága – az ország gyorsabban népesülő, dinamikusabban változó vidékeivel szemben – valószínűleg a korabeli migráció, a kuruc háborúk után az alföldi megyékbe áramlás, a megyéből való kiköltözés miatt egyre inkább az országos átlag alá süllyedt. Közelítette, néhány mikrorégióban alul is múlta az erdélyi népsűrűségi mutatókat.

Elég egyetlen pillantást vetnünk az 1870-es hivatalos népszámlálás Bereg megyei adataira, hogy megértsük, miről is van szó. 1869. december 31-én Bereg megye 391 településén összesen 145 212 ember élt. Ebből 17 464 zömében első, esetleg második generációs, frissen beköltözött zsidó volt. Ezek az új lakosok legfeljebb nyelvileg kezdek asszimilálódni az őslakossághoz – függően attól, hogy milyen etnikumú és vallású településeken kaptak bérletet, vagy tudtak maguk számára valamiféle lakhatást szerezni.

A megye lakosságának 45–48%-a volt magyar (46 453 református és 15–16 ezer római katolikus vallású). A 71–72 ezer görögkatolikus szinte kizárólag ruszin lakos volt. A magyarosító urbanizáció itt 1850 után sem éreztette hatását. Némi városi arculata – ha beszélhetünk ilyenről – Munkácsnak és Beregszásznak volt. Munkácson a megyei és járási adminisztráció, a görögkatolikus püspökség alkalmazottai, a jogfejlődés megkívánta ügyvédek, megye- és járásbíróügyi alkalmazottak, határrendező földmérők képezték a honoráciori réteget. A vasgyárak dolgozói, kézműves kovácsok, fuvarosok, a ruházati kézműiparban dolgozók (szűcsök, tímárok, szabók, varrók, csizmadiák, cipészek), a malmok és szeszgyárak gépészei képezték a proletáriátust és a középpolgárság előfutárait. A kereskedelemnek mindenféle elképzelhető formája dívott, uzsorával és naturális árucserével fűszerezve.

Beregszászon a megyei intelligencián túl – pár tucat kézművesen, a nyomorgó uzsorásokon kívül – még azok a remények és ígéretek is hiányoztak, amelyek Munkácsot szükségből megőrizték megyeszékhelynek. Itt csak a kereskedelemből

megélni, esetleg gazdagodni szándékozó zsidók száma közelítette a Munkácson élőkét.

Ennél is többet mond azonban a Bereg megyei településeken élők lélekszámának megoszlása. Háttérként ők képezhették volna a polgárosodást sürgető hadat, a szakmunkássá, ipari proletárrá, bányásszá, olvasztárrá, gépésszé képezhető munkástömeget. A dinamizáló felhajtó erő, az innovatív készség, a hagyományos viszonyoknak és megélhetési szokásoknak hátat fordító bátorság, a vállalkozó szellem, a változtatni akarás azonban itt hiányzott a legjobban. A megye 391 településén – mint már jeleztük – 145 212 ember élt. Egy-egy településen átlagosan 371–372 ember. A lakosságsűrűsödés 1870. január 1-én lakóhelyenként a következőképpen alakult. Munkácsnak 8–9 ezer, Beregszásznak 6–6,5 ezer (6272) lakosa volt. Három-négyezer ember élt Nagylucskán és Bilkén. Két-háromezer lakosa volt Tarpának, Várinak, Nagydobronynak, Rákosnak és Iloncának. Egy- és kétezer közötti lélek élt 28 faluban. Kilenc településnek 901–1000 közötti volt a lélekszáma. 175 kisközségben 501 és 900 közötti lakos élt, és 500 alatti lakosa volt 170 falunak. A 391 településből 345-nek a lakosság száma nem érte el a 900 lelket.

Mindent el lehet mondani Bereg megyéről és Beregszászról, csak azt nem, hogy településeinek és a privilegizált városainak rendiség kori gyarapodása, népesedése, lakosságának foglalkozási struktúrája, honoráciorainak, értelmiségi lakóinak a száma, ismeretei és felkészültsége előkészítették volna a polgárosodás gyorsütemű megvalósulását, a tőkefelhalmozása a modernizációhoz szükséges beruházások tőkeigényét.

Beregszász települési jogállásának változásai a 13–21. században

A honfoglalás időszakáról viszonylag keveset tudunk. A *Képes Krónika* adatai szerint a honfoglaló hadak huzamosabb ideig tartózkodtak vidékünkön. A korai források (Anonymus: *Gesta Hungarorum* stb.) a borsovai várat említik meglévőként ezen a tájon. *(Az Úr megtestesülésének kilencszázharminc esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával együtt elfoglalta. Borsova várát ostrom alá fogta, harmadnapra harccal bevette, falait lerombolta, és Salán vezér katonáit, akiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezettette. Mialatt több napon át ott időztek, a vezér és övéi látták a föld termékenységét, mindenféle vad bőségét, meg azt, hogy milyen gazdag halban a Tisza és a Bodrog folyam: s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették.)* E vidéken már a IX–X. században megtelepedtek honszerző ősünk, amit a tiszacsomai honfoglalás kori temető, illetve a Beregszász területén feltárt sírok is bizonyítanak.

A terület földrajzi fekvése miatt elsősorban erdőgazdálkodásra volt alkalmas. A vadásztelepülések meglétére utalnak az olyan földrajzi nevek – mint például Beregardó –, amelyek a királyi erdőbirtokok határát jelölik.

A Szent István király idején létrejött vármegyerendszernek Borsova is része volt, azonban a megye lakott települései a Tisza mentén feküdtek. Lehoczky szerint magát Beregszászt 1063 küszöbén említették először Villa Lamperti néven, mint Lampert herceg, I. Béla király legkisebb fiának birtokát.

A magyar jogszokás szerint az uralkodó testvérei, illetve fiai megkapták a hercegséget (dukátus), amely az ország egyharmadát tette ki. A nyitrai részek mellett a bihari dukátusról beszélhetünk. Ez utóbbinak volt a része Bereg is. 1063-ban Béla király dömösi balesete, illetve halála után a magyar királyi trónra német segítséggel Salamon került. Az unokatestvérek az ország egyharmadát követelték, azonban a

király, tanácsadóira hallgatva, megtagadta annak kiszolgáltatását, ezért Géza, László és Lampert nagybátyjukhoz menekültek Lengyelországba. II. Boleszláv hathatós közbenjárására 1065-ben végül megkapták a dukátust. Valószínűleg ekkor alapíthatta a települést, amely később a Villa Lamperti vagy Lampertháza/Lampertszasza nevet kapta.

1069-ben I. Salamon felszámolta a hercegséget, és hadjáratot vezetett unokatestvérei ellen. Lampert herceg Lengyelországba, László a Kijevi Ruszba menekült. A mogyoródi ütközetben (1074. március 14.) azonban a király vereséget szenvedett, és elmenekült. De nem nyugodott bele vereségébe, és szövetséget kötött a kunokkal. Azok Máramaroson és Erdélyen keresztül 1085-ben Beregre törtek. Csupán a megerősített helyek voltak képesek ellenállni támadásuknak. A harcokban a gyengén védett Lampertháza is áldozatul esett.

Lampert herceg halála után birtokai ismét királyi tulajdonba kerültek. II. Géza király uralkodása idején a városba német „hospesek” (vendégek) telepedtek. Valószínűleg ez időtől emlegették a települést Lampertszásza néven.

Ebből az időből származhat az a legenda is, amelyet Tompa Mihály (1817–1868) írt meg balladai stílusban. Eszerint egy Szász nevű pásztor gulyáját legeltette a berekben, amikor a bikája összeverekedett a szomszéd csorda bikájával. A viaskodás során a két állat egy nagy gödröt kapart ki, amelyben a pásztor egy kancsó aranypénzt talált (a ballada már hét kád aranyról tud). Ebből építtettek templomot a folyó partján.

Lehet, hogy a legendának megvan a valóságmagja: az elpusztult várost újra betelepítő szászok bizonyára a kun veszedelem idején elrejtett kincsekre bukkanhattak.

A vidék hosszú ideig ismét királyi birtokként szerepelt. A várostól nem messze, a mai Nagyberég határában, halicsi hadjáratára készülve írta alá II. (Jeruzsálemi) Endre király a híres beregi egyezményt Jakab püspök, pápai legátus előtt.

Az Árpád-házi uralkodók gyakran tartózkodtak a városban, hol pihenés, hol vadászat céljából. Beregszász kedvező helyen feküdt, így a Halics elleni hadjáratok kiindulópontjául szolgálhatott. Könyves Kálmán volt az első magyar uralkodó, aki beavatkozott a Kijevi Rusz fejedelemségei belső viszályába.

Ugyanakkor kelet felől megkezdődött az utolsó nagy népvándorlás, amelyet a magyar történelemtudomány tatárjárásként jegyzett fel. A tatárokról az első tudósításokat Julianus barát hozta a Volga mellől. A félelmetes ellenség hamarosan meghódította a Kijevi Rusz egymással ellenségeskedő fejedelemségeit, és 1241-re megérkezett a Kárpátok hágóihoz.

Magyarországon fejetlenség uralkodott. IV. Béla király Héderfia Dénes nádorispánt küldte ki csapatokkal az Orosz Kapu (a Vereckei-hágó) védelmére. A Batu kán vezette csapatok halicsi segéderővel megtisztították a bevágott gyepűket, és 1241. március 12-én megütköztek a nádorispán hadaival. A csata a magyarok vereségével végződött. Még e hónapban a beözönlő mongol-tatár hadak porig égették a vidék valamennyi települését, lakóit legyilkolták vagy rabságba hurcolták. Erre a sorsra jutott a korábban virágzásnak indult Lampertszásza is.

A mongol veszély megszűntével IV. Béla király szakított korábbi politikájával, és hozzálátott a királyi birtokrendszer reformjához. Hatalmas földeket adományozott a korona híveinek, azzal a feltétellel, hogy azokon várakat építenek, tudniillik a tatárjárás megmutatta, hogy ezek nélkül védtelen az ország. Hozzálátott az elpusztult városok újjáépítéséhez is.

A király Lampertszászára német telepéseket hívott be, akik fokozatosan újraépítették a várost. 1247. december 25-én IV. Béla városi kiváltságokat adott az ő „legkedvesebb lumprechtszászi vendégeinek”. A városi kiváltságlevél az alábbi jogokat tartalmazta:

„IV. Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Bulgária királya, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország ura, minden Krisztusban hívőnek, aki e levelet olvasni fogja üdv az Úrban. Amit a királyi hatalom megerősít, annak szilárdan meg kell állania. Mindenkinek, jelenleg élőknek és

későbbieknek e sorokkal akarjuk tudomására adni, hogy a mi lampértházi keresztyén vendégeink elébünk járulván, buzgón kérték tőlünk, hogy azt a szabadságot, amit mi nekik Lampertháza felől engedtünk, örökösen adjunk és adományoztunk, kiváltságlevelünk által méltóztassunk megerősíteni. Amely szabadságnak tartalma ez:

Hogy e helyre az emberek biztonságban jöjjenek és amikor akarnak elmenjenek, mindenkor, minden javaikkal, saját hasznukra készített eladni valóikkal egyetemben. Ezen felül a mi udvarbíróink törvényszékére – hármat, a vérontást, a tolvajlást és emberölést kivéve – semmiben se kényszeríttessenek, hanem minden más perükben a falunagyuk ítéletét hallgassák meg. A három ítélettől is tudniillik a birság harmadrésze a falu bírójának járjon. Tizedüket pedig gabonából és borból adják meg a papjuknak, akit maguknak választanak. Egyházuk pedig az esztergomi érsekséghez tartozzék és legyen kivéve egyéb joghatóság alól. A plébánosnak 50 telek után adjanak egy márkát, és amikor sorra kerül, hárman adjanak ebédet és vacsorát egy napra, és az év többi részében többet nem tartoznak fizetni, hacsak nem Szent Mihály napján minden porta után két fontot.

Amikor a királyi adót az egész országra kivetik, ők is kötelesek a rájuk eső adót kifizetni. Az ide összegyülekezett bármilyen állapotú és nyelvű emberek egy azon szabadsággal éljenek. A nevezett föld, mind a hegyek, mind a völgyek, valamint a vizek haszonvételei pedig ezek: amennyire csak elérnek sertéseikkel a Bereg erdőig egy nap alatt, használják; hogy akarják és építésre fát is vághatnak. Ha bárki a lakók közül örökösben megfogyatkozik, azaz nincsen fia vagy leánya, az esetben az alispán annak javaiból semmit sem foglaljon el, hanem bárki számára – akinek akarja – legyen szabadsága adományozni, vagy elküldeni. Piacuk legyen szombati napon és sem a vevők, sem az eladók semmi többet nem tartoznak fizetni, mint minden egyes szekér után egy dénárt. A hozzájuk érkező alispánunknak májusban adjanak egy napra egy ebédet és egy vacsorát. Ha pedig valakik az ő földjükre letelepedni akaró szabad embert zaklatnák és akadály támasztásával büntetnék, azok

mi királyi székünkhöz folyamodjanak, és érezzék a mi hatalmunkat. Ennek emlékezetére adjuk jelen levelünket. Kelt az Úrnak 1247. esztendejében.”

A város kiváltságait a későbbi uralkodók, így 1255-ben V. István is megerősítették. Ebben az időben alakult ki a korábbi Borsova várispánság helyén Bereg megye, amelynek székhelye Lampertszász lett.

1301-ben III. András király halálával magva szakadt az Árpád-háziak dinasztiájának. Ekkor az ország jelentős részét a bárók (oligarchák) birtokolták. Bár mindegyikük egy-egy országrész ura volt, külföldről hívtak uralkodót az Árpád-ház leányági leszármazottai közül. A trónért folytatott versenyt végül is a nápolyi Károly Róbert nyerte meg. A vidékünk jelentős részét uraló Abák leverésére 1312-ben került sor a rozgonyi csatában, ahol a király oldalán részt vettek a lampertszászi polgárok is. A király hálából megerősítette kiváltságlevelüket, és egyéb jogokat adományozott a városnak. 1320-ban I. Károly a luprechtszászi polgárok panaszára, Váradon a kereszt feltalálása ünnepének negyedik napján meghagyta a beregi főispánnak, hogy a tisztek a lakosok peres és belügyeibe illetéktelenül ne vegyüljenek, az ő vendégeit előbbi szabadalmaik ellenére ne zaklassák, mert azok csupán neki – a királynak, aki földesuruk – kötelesek fizetni adót, s őket kiváltságaik gyakorlásában ne korlátozzák.

1320. július 6-án I. Károly király házasságot kötött Lokietek Erzsébettel, I. Ulászló lengyel király lányával. Erzsébet megkapta az őt megillető királynői birtokokat, amelyeknek Lamperszásza is része volt. A királyné a mai Grófudvar (Bethlen u. 1. szám) helyén építtette fel a nyári rezidenciaként használt udvarházát.

Erzsébet királyné, akinek a lampertszászi plébános a házi káplánja volt, több oltárnokságot alapított a városban. Valószínűleg az ő idejében rakták le a kőtemplom alapjait, amelynek építését a főbejárat feletti évszám alapján 1418-ban fejezték be. A templomhoz tartozott még Szent Mihály arkangyal kápolnája is, amelyet Luxemburgi Zsigmond építtetett 1418-ban (a kápolnát 1846-ban bontották le).

A várost Erzsébet királyné halála után fia, Nagy Lajos, majd unokája, Mária királynő birtokolta.

Ekkor, 1327-ben említik név szerint a város főbíráját Eberhard fia Pétert, kinek atyja Kunt comes, nagymuzsalyi birtokos volt.

Lajos király 1342. szeptember 2-án, Visegrádon kelt kiváltságlevelében Lampertszásza szabad királyi várost pallosjoggal ruházta fel, azaz azzal a joggal, hogy bírósága a határában elfogott nemesek és nemtelenek felett ítéelkezhessen, lakosai pedig csak a helyhatóság, nem pedig a megyei bíróság illetékessége alá tartozzanak: *„mivel a szabad királyi város („líbera civitas nostra”) Oroszország közelében s a határszélen fekszik, megérdemli, hogy különös kegyelemben részesüljön s egész pallós joggal is ellátván azt, feljogosítá, hogy bírósága a határában elfogott nemes és nemtelen felett ítéelhessen s lakosai csakis a helyhatóság és ne a megyei törvényszék alá tartozzanak. Továbbá megrendelte hogy a város, ha a tárnokmester minden 4–5 évben egyszerre oda érkezend, őt rangjához illően ebéddel és vacsorával lássa el. Minden évben köteles legyen a város 10 ötvenköblös hordó bort és ne többet a munkácsi várhoz szolgáltatni. Lakosai a király és királyné erdeiben épület- és szerszámfát szabadon vághassanak, s Lampertszállásra szállítsanak, úgy szintén gabonaterméseket is megőrlés végett szabadon bárhova vihessék.”* A kiváltságot 1363-ban I. Lajos, 1419-ben Zsigmond, 1524-ben Mária királyné, 1548-ban pedig I. Ferdinánd is megerősítette.

A nemesek közötti bírói ítéelkezések legfőbb fóruma a királyi bíróság volt, ahol a personalis praesentia regia, vagyis a királyi személyes jelenléti bíróság ítéelkezett, vagy a speciális praesentia regia, a királyi különös jelenléti bíróság tett igazságot az uralkodó valamely megbízottja által. A jobbágyok közötti peres ügyekben a földesúr ítéelőtáblája, az úriszék hozta meg a döntéseket. Úriszék tartása minden birtokost megilletett. Sajátosan középkori jogi kategória volt a pallosjog, amely különleges privilégiumot (kiváltságot) jelentett, és biztosította a privilegizált jogát a bűnözőkkel szemben alkalmazható legkülönfélebb ítéeltek meghozatalára a kínzástól kezdve a csonkításon át a halálbüntetésig. Magyarországon a 13. századig pallosjoggal csak a megyésispánok és egyes egyházi méltóságok rendelkeztek, és elsősorban a rablók, gyújtogatók és gyilkosok fölött mondhatták ki akár a halálos ítéelket is, de szigorúan

csak a király nevében. Felelősséggel is elvileg a királyi bírósági fórumoknak tartoztak, ám ezek az ügyek szinte soha nem kerültek felsőbb bírósági fórum elé. Ha jobbágyot sújtottak halálos ítélettel, akkor a büntetése akasztás volt, a nemeseket pedig fő- és jószágvesztés esetén lefejezték, innét ered a pallosjog elnevezés, ami a kivégzésnél használt széles pengéjű, egyenes, hosszú kardról kapta a nevét. A 13. század után a *ius gladii*-t privilégiumként megkaphatták egyes szabad királyi városok (*libera civitas*) is. Legfőbb jellemzőjük az volt, hogy nem tartoztak a megyésispán bíráskodási joghatóságába, egyenesen a királyi bíróságok valamelyikének voltak alárendelve. Ezért beszélhetünk tárnoki városokról – ezek voltak a leggazdagabbak – és személynöki városokról. Utóbbiak közé tartozott Esztergom is. A pallosjoggal rendelkező városok főállású hóhért is tartottak.

Károly Róbert volt az első magyar király, aki a pallosjogot egyes földesurakra is kiterjesztette, mint jelentős adományt, kedvezményt. Nagy Lajos folytatta a *ius gladii* kiterjesztését. A földesúr pallosjogát a birtoka határában fölállított akasztófa jelezte, a kiváltság pedig csak a birtokon elkövetett, vagy az ott tetten ért ügyek elbírálására és a büntetés végrehajtására vonatkozott.

Lampertszásza élt is a pallosjoggal, mivel Lajos király egyik 1370-es oklevelében említi a város Hankó nevű hóhérát.

Zsigmond király, Mária királynő férje 1396-ban a Bereg és Sáros vármegyéket a Litvániából elmenekült Korjatovics Tódor podóliai fejedelemnek adományozta. Korjatovics lett az ura Munkácsnak és Lampertszászának is. Ő építtette fel a mai munkácsi erődítmény alapjául szolgáló lovagvárat, neki tulajdonítják a csernekhegyi kolostor megalapítását. Miután a Korjatovics család 1418-ban örökösök nélkül halt ki, a birtokok visszaszálltak a koronára.

Az örökösen pénzsűkében lévő Zsigmond király a déli országrészt védő Belgrádért cserébe Tokajt, Böszörményt, Vecsét, Versecet, Zalánkeményt és Munkács várát Lampertszásza várossal együtt Brankovics György szerb despotának adományozta. Az állandó törökveszélynek kitett Szerbiából ekkor kezdődik meg a szerbek nagyszámú kitelepülése. Lampertszászán a rácok (szerbek) mellett ekkor

jelentek meg jelentős számban a görögök is, akik hamarosan a kereskedelem nagy részére kiterjesztették befolyásukat.

A XV. század második felének első éveiben a városban megélénkült a gazdasági élet, fejlődésnek indult a kézműipar. 1446 küszöbén említik okmányilag az első szabó céhet.

A törökkel paktáló Brankovicstól I. Ulászló elkobozta birtokait és egyik leghívebb támaszának, Hunyadi János szörényi bánnak adományozta. A törökverő főúr több alkalommal is megfordult itt, így többek között 1446. február 9-én, amikor vári birtokait tekintette meg. Innen utazott tovább Munkácsra.

Egy nappal korábbról, február 8-ról, Szent Dorottya napjáról (pontosabban az azt követő negyedik vasárnapról) keltezett az az oklevél, amelyben Hunyadi János a munkácsi uradalomhoz tartozó Lampertszásza mezőváros „Magyar szabóczéhének” kiváltságlevelét megerősítette. A kiváltságlevelet több alkalommal is megerősítették, így II. Lajos király (1523), Lorántffy Zsuzsanna (1653), illetve I. Leopold (1682). (Az eredeti, függőpecsétetes kiváltságlevelek az 1657-es lengyel betörés során elpusztultak, ezek pótlására készült el a privilégium magyar nyelvű fordítása Lorántffy Zsuzsanna kancelláriáján. Az okmány külső oldalára ezért került az alábbi megjegyzés:

„Lajos király eő felsége Donatiója a Beregszászi szabó czéhnek, mely a lengyeljáraskor (1657) elveszvén az originále, az párja in omnibus punctis ez. Debitoria descripta A. 1661. Joaones Szabó senior f 1. Stephanes Szabó den. 10.”:

„Mi Lajos király Istennek kegyelmességéből Magyarországnak és Csehországnak királya sat. Adjuk mindeneknek tudtára, a kiknek illik a mi levelünknek rendiben, megjelentvén: Hogy a mi városunkban Beregszászban lakozó minden szabómestereknek részekre és személyekre, kik minekünk hiv jobbágyaink, Hozák mi elünkben a Tekintetes Ngos Ur Hunyady János régenten erdélyi Vajda, Szászoknak és Thömös vármegye fő Ispánnnyának levelét kiterjedett papirosra írottat, bizonyos szabadságok felől, mely szabadságot a megnevezett Vajda ur ezeknek a szabómestereknek és minden szabóknak, a kik időszerint a mi városunkban

Beregszászban laknak, adott vala, az ő maga pecsége alatt, könyörögvén mi felségünknek ezeknek a szabómestereknek képében és személyében, hogy mi azt a levelet és mindeneket, a melyek azokban volnának erősekké és kedvesekké tennénk, és hogy a mi privilégiumunkkal ígéről ígére azt beiratnók és minden szabómestereknek számokra úgy megerősítenénk, hogy minden időben élhetnének vele. Mely szabad levelnek tenora ekképen vagyon:

„Mi Hunyady János, Erdélyországnak vajdája, a Szászoknak és Tömösvármegyének fő Ispánja, etc. Adjuk mindeneknek tudtokra, a kik a mi levelünket látják, hogy mind az mi jámbor jobbágyainknak, Lompertszászon lakó Szabó András mesternek alázatos könyörgésére s mind pedig a mi kiváltképen való jóakaratusból és kegyelmünkből a szabómestereknek és minden szabóknak, a kik Lompertszászban laknak, adtuk az ide alá megíratott szabadságokra való erőt és tehetséget, a mellyel élhessenek és örülhessenek.”

Halála után felesége, Szilágyi Erzsébet birtokolta a vidéket. A nagyasszony Vajdahunyad várából intézte a birtok ügyeit, s mondhatni, sikerrel. Bereg megyében személyesen is megfordult, mint az 1466-ban kelt okleveléből is kitűnik, amelyben arról írt, hogy „Munkácsra azért jött, hogy az e várhoz tartozó jószágot megsejmelje s alattvalóinak elnyomottnak talált sorsán könnyítsen”. Bizonyára mint korábbi királynéi várost, Lampertszászát is felkereste. Halála után a terjedelmes Hunyadi-birtokokat Mátyás király 1484-ben kelt iratában fiának, Corvin János lipcsei hercegnek adományozta. Az oklevél a munkácsi uradalom részeként említi Szászt (bizonyára Lampertszászról van szó).

Mátyás halála után Corvin János megpróbálta megszerezni a trónt, de a csontmezei csatában vereséget szenvedett. Birtokainak jelentős részét a rokon családok kaparintották meg. A munkácsi uradalom, s így Lampertszásza birtokosa is Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök lett. Azonban nem sokáig bírhatta azokat, mert még 1495-ben elhalálozott. A következő birtokos Geréb László erdélyi püspök lett, aki a birtokok kormányzását Lampertszászon átadta testvérének, Vingárti Geréb Péter országbírónak. 1495-ben II. Ulászló király Budán kelt

levelében megerősítette „a (bereg)szászi polgárok előbbi szabadalmát, s a polgárokat még különösen azon joggal felruházta, hogy midőn élelmök keresése végett az országban utaznak, őket sem személyükben sem áruikban senki meg ne károsítsa, megsértse vagy letartóztassa vagy idegen bíróság elé állítsa, hanem, hogy minden adósságaik vagy kihágásaik miatt őket saját helyhatóságuk előtt keressék; valaminthogy tőlük kereskedés közben se vámért, révért se a harminczadon – az előbbi királyoktól megállapított két denárnyi helypénzen kívül – díjt senki se követeljen”.

Mátyás halála után Corvin János megpróbálta megszerezni a trónt, de a csontmezei csatában vereséget szenvedett. Birtokainak jelentős részét a rokon családok kaparintották meg. A munkácsi uradalom, s így Lampertszásza birtokosa is Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök lett. Azonban nem sokáig bírhatta azokat, mert még 1495-ben elhalálozott. 1495-ben elhalálozott. A következő birtokos Geréb László erdélyi püspök lett, aki a birtokok kormányzását Lampertszászon átadta testvérének, Vingárti Geréb Péter országbírónak. Ennek 1499-ben bekövetkezett halála után az uradalomba Bélteki Drágffy Györgyöt iktatták be zálogcímen. Ekkor nevezik okmányilag először Beregszásznak a települést. II. Ulászló király 1507-ben Budán kelt levelében Literáti János bíró és Hen Ambrus esküdt bíró kérésére megerősítette a Béla és István királyoktól kapott kiváltságokat, ebben is szerepel a kitétel: „Civitas nostra Beregszász alias Luprechtszasza”.

Később a város ismét királyi tulajdonba került, s mint koronabirtok, a királyi udvar ellátására szolgált. Beregszász évente két szekér élelmet volt köteles saját költségén Budára szállítani.

1522-ben II. Lajos király ismét elajándékozta a várost, ezúttal felesége, Habsburg Mária főhercegnő jegyajándékaként.

Mint köztudott II. Lajos 1526. augusztus 29-én a szerencsétlen mohácsi ütközetből menekülve belefulladt a Csele-patakba. A főurak előbb Szapolyai János erdélyi vajdát, majd Habsburg Ferdinánd ausztriai főherceget választották királlyá. A

két uralkodó között háború tört ki, amelynek fő hadszíntere az északkeleti országrész volt. A munkácsi uradalmat 1528-ban Szapolyai előbb Werbőczy Istvánnak adományozta, majd Németi és Szatmár városokért elcserélte a Báthori családdal. Beregszász birtokosa IV. Báthori István lett. Fia, V. Báthori István, a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király Munkácson és Beregszászon töltötte ifjú éveit.

Ez a korszak az egész vidék számára igen nehéz volt. Magyarország két részre szakadt. Ferdinánd csapatai fokozatosan kiszorították Szapolyait Lengyelországba. Ferdinánd katonái 1537-ben kifosztották Beregszászt és környékét annak ellenére, hogy azok Mária királyné birtokát képezték. Szapolyai azonban nem törődött bele a vereségbe: szövetséget kötött I. Szulejmán szultánnal, és behívta őt Magyarországra.

A váradi béke (1541) visszajuttatta a várost eredeti birtokosának, Szapolyainak. Mivel a király nem sokkal fia megszületése után meghalt, és Ferdinánd ismét megkísérelte Buda elfoglalását, Izabella királyné behívta az országba a törököket.

Szulejmán szultán meg is érkezett hadaival, de nem volt hajlandó távozni, sőt az ország középső részeit is elfoglalta. A királyné a Tiszán túli részeket és Erdélyt kapta meg, míg a nyugati és az északi vármegyékben továbbra is Ferdinánd maradt az úr. Így szakadt három részre a Magyar Királyság.

Munkács és Beregszász Izabella királyné birtoka lett. Első rendelkezései között volt Beregszász korábbi kiváltságainak visszaadása. 1559–1567 között kisebb-nagyobb megszakításokkal fia, János Zsigmond erdélyi fejedelem (II. János néven választott magyar király) birtokolta a várost.

A XVI. század 30–40-es éveiben a három részre szakadt országban elterjedtek a reformáció eszméi. 1567-ben a debreceni zsinaton Mélius Juhász Péter vezetésével a vidék papjai a helvét hitvallást fogadták el. A reformáció vezetői az evangéliumi egyenlőséget, a katolikus egyházban alkalmazott pompáról és költségekről való lemondást hirdették. A háborúk által kifosztott és megkínzott vidéken a prédikátorok számos követőre találtak. 1565-ben a felbőszült tömeg elfoglalta a beregszászi katolikus templomot, kiszórták belőle az oltárokat, bemeszelték a freskókat, és mint

saját templomukat kezdték használni. 1573-ban kifosztották és bezárták a városban lévő kolostorokat is.

1565-ben újabb háború tört ki Magyarországon. Vazallusa, az erdélyi fejedelem védelmére Szulejmán szultán is Magyarországra jött hadaival, és ostrom alá vette Szigetvárt. A Zrínyi Miklós által védett vár elesett ugyan, de közben maga a szultán is meghalt. Az ostromlókkal tartó krími tatárok szétszóródtak az országban és raboltak, égettek, függetlenül attól, hogy ellenséges vagy szövetséges területen járnak-e. Elpusztult Beregszász, Kaszony, Gut, Nagyberég, Kovászó, Bene és számos más település. A rabok egy részét János Zsigmond, a szultán „szerelmes fia” szabadítja ki a böszörményi gátnál.

A tatárokat a császár csapatai váltották fel. Schwendi Lázár és Forgách Simon tábornokok csapataikkal ostrom alá vették Munkács várát, amely 1567. február 21-én megadta magát. Onnan a sereg Husztra indult, de közben kifosztotta a védtelen Beregszászt.

1568-ban a polgárok panasszal fordultak II. Miksa császárhoz, amiért Bay Ferenc munkácsi várkapitány a várost kiváltságai ellenére a katonaság eltartására kötelezte. Válaszul a kancellária utasította Tarnóczy Pétert, az új várkapitányt, hogy a beregszászi polgárokat is vonja be a vár újjáépítési munkálataiba. Az ostrom alatt súlyosan megrongálódott vár javítása 1569-ben fejeződött be.

A várost kisebb-nagyobb urai állandóan zaklatták. Dálnoki Székely Antal a ferencesek kolostorát építtette át erődde, és innen fosztogatta a polgárokat. De nem volt jobb a helyzet a Mágóchyak (majd Rákóczi Zsigmond) alatt sem, akik nem elégedtek meg a szokott szőlő- és musttizeddel és kileceddel, a megtermelt bormennyiséget a tulajdonosok akarata ellenére csekély áron akarták megvenni, „*s ott működött ispánaikat és várbeli tiszteiket a polgárok szabadalmi ellenére élelmeztenni rendelték*”. Ez annyira elkésérítette a polgárokat, hogy II. Rudolf királyhoz nyújtottak be panaszt, aki 1603. április 2-án Prágában kelt rendeletében meghagyta Mágóchynak, hogy a város régi kiváltságait tiszteletben tartsa, és a dézsmaeredést a régi szokás szerint eszközöltesse.

1611-ben a városban halt meg Mágóchy Ferenc felső-magyarországi főkapitány, családjának utolsó férfisarja. Felesége, Dersffy Orsolya feleségül ment egy jelentéktelen köznemeshez, Esterházy Miklóshoz, aki ezzel a házassággal megalapozta családja birtokállományát. Az új tulajdonos nem sokat törődött a város privilégiumaival: *„a beregszászi polgároktól az új törvény, kiváltságaik és a gyakorlat ellenére a bortizedet nem csak a köteles, hanem más szabad szőlőktől is, még pedig bent a városban az uradalmi udvaron szedetni rendelte s a helyszínen vizsgálatot tartó szedők ennek folytán a borházakat és „kalibákat” (Casa) sorra felverték, s azokból száz hordónál többet erőszakosan elvittek, a jogaikban sértett lakosok ebbe belenyugodni nem akarván, hivatkoztak kiváltságaikra s a szokásra, az önkényes eljárás ellen tiltakoztak, min Eszterházy felindulván, többeket a tanácsosok közül letartóztatott, fogva elhurczoltatott, s heteken át lebilincselve tartott, a tiltakozók nyakára pedig kétízben kiküldé Munkácsról gyalog és lovas csapatait, a katonákat executio-képen beszállásoltatván az egyes polgároknál; végre midőn ily zaklatásokkal sem törhette meg a lakosságot, a piacz közepén bitófát, kereket, pallóst, hegyes karót és kivont karddal ellátott pellengért állíttatott fel, s e kínzó eszközöket és színhelyt a rögtönbíráskodási és pallosjoga jeléül két hétig őriztette puskásaival; mit a lakosok végre megunván, megrémültek s a téli hideg idő daczára nejeikkel, gyermekeikkel s elszállítható ingó vagyonaikkal a városból megszöktek s részint a közeli hegyekben, üregekben, s barlangokban, részint a tahikban idegenek hajlékaiban keservesen nyomorogtak, míg az időközben Bécsbe utazott Vajda István főbíró Mátyás királytól védlevelet nem hozott a szorongatott község oltalmára”.* Bár a lakosok panaszait gróf Thurzó György nádor kivizsgálta, és Esterházyt zsarnokoskodása miatt megintette, a helyzet nem változott.

A város történetének következő szakasza szorosan összefügg Bethlen Gábor (1581–1629) erdélyi fejedelem tevékenységével. Bethlen 1613-ban került Erdély trónjára, azzal a szándékkal, hogy Erdélyből kiindulva felszabadítja a törökök és németek által megszállt területeket.

Magyarországi hadjárata eredményeként 1620-ban magyar királlyá választották. Erről a címéről a nikolsburgi békeszerződésben (1621) le kellett mondania, cserébe viszont megkapta a Szent-Római Birodalom hercege címet Oppeln és Ratibor hercegségekkel Sziléziában, valamint 7 magyarországi vármegyét, köztük Bereget, Ugocsát, Szabolcsot, Szatmárt és Zemplént.

A fejedelem birtokain új gazdálkodási tevékenységet vezetett be. Beregszászon a reformátusok által lerombolt egykori kolostor helyén nyári udvarházat építtetett. Az épület ma is áll, és a Grófudvar nevet viseli.

A fejedelem halála után birtokai özvegye, Brandenburgi Katalin tulajdonába kerültek. A Török Porta is őt erősítette meg a fejedelmi székhelyben. Azonban pár hónap múlva kénytelen volt lemondania I. Rákóczi György javára. A 7 magyarországi vármegye is visszatért a koronához. Az 1633-as pozsonyi békeszerződésben ezek a területek ismét a magyar királysághoz kerültek, de 1645-ben a két ország közötti háborút lezáró linzi béke értelmében a Rákóczi család birtokai lettek. A békeszerződés egyik pontja szerint a király a családnak zálogosította el a munkácsi uradalmat is.

Különben Báthory György maga is lehetőleg kíméltette a polgárokat, mi kitűnik onnan, hogy 1643-ban megparancsolta várbeli tiszteinek, hogy a várost, ha oda mennek, élelmezésükre nézve ne terheljék.

I. Rákóczi György halála után fia, II. Rákóczi György lett Erdély fejedelme, míg a hagyományos családi birtokokat (köztük Beregszászt is) Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond örökölték.

1649-ben a munkácsi várban tárgyalások kezdődtek az erdélyi fejedelemség és a Zaporozsjei Szics követei között, amelyek eredményeként megszületett a szövetség Lengyelország ellen. II. Rákóczi György a trónnal együtt örökölte atyja, s általában az erdélyi fejedelmek ambícióit a lengyel trón megszerzésére. Éppen ezért vette feleségül Báthori Zsófiát, a nagy múltú család utolsó sarját, hiszen általa nagyobb esélyekkel indulhatott a küzdelembe. Az egyetlen problémát az jelentette, hogy Lengyelország katolikus, míg a Rákócziak a kálvinizmus nagy patrónusai voltak. II.

Rákóczi György ezért fegyveres úton próbálta meg kikényszeríteni megválasztását. 1657 januárjában hadjáratot indított Lengyelország ellen. Január 17-én tábori országgyűlést tartott Viskén. Egyesülve a svédekkel és a fellázadt kozákokkal sikerült elfoglalnia Krakkót és Varsót. Szerencsétlenségére a Török Porta éppen ebben az időben erősödött meg ismét, s mivel Rákóczi nem kérte ki engedélyét a lengyelországi hadjáratra (az erdélyi fejedelem továbbra is a török birodalom hűbéresének számított), a krími kán hadseregét küldték ellene. A fejedelemnek csak csekély kíséretével sikerült megmenekülnie, az egész erdélyi sereg fogságba esett.

A védtelenül maradt fejedelemséget a Vereckei-hágón keresztül Lubomirsky György hetman vezetésével egy lengyel sereg támadta meg. Bosszúból a lengyel területek feldúlásáért a hetman serege felégette a védtelen falvakat, templomokat, kastélyokat rombolt le. Különösen kegyetlenül viselkedtek a Rákóczi-birtokokon, sok települést a földdel tettek egyenlővé. 1657. július 17-én a lengyel katonák betörték Beregszászba is. A megye hadainak távollétében a lakosság a megerősített templomba menekült. Lubomirsky csapatai nem kegyelmeztek a városnak: kirabolták a polgárházakat és az udvarházat, majd rőzsét halmoztak fel a templom körül és meggyújtották. Az oda menekültek többsége a füstben megfulladt. A templom kormos falaira a hetman latinul a következő mondatot íratta: „*Vicem pro vice reddo tibi, bone vicine!*” (Szemet szemért, leróttam adósságom, kedves szomszéd!)

II. Rákóczi György a szászfenesi csatában vereséget szenvedett a törököktől, sebeibe hamarosan belehalt. Nagyvárad ekkor került török kézre. Lórántffy Zsuzsanna 1660-ban bekövetkezett halála után a Rákóczi-birtokok Báthori Zsófia kezébe kerültek. A fejedelemasszony kiskorú fiával, I. Rákóczi Ferenc későbbi választott fejedelemmel együtt elhagyta Erdélyt, katolizált, és a munkácsi várban rendezte be udvarát. A védtelen, romokban álló Beregszász 1661-ben az átvonuló tatárok zsákmánya lett.

A hívő katolikus fejedelemasszony visszavette a reformátusoktól a templomot, és befedette azt. Mivel a templomon igen sok volt a javítanivaló, ezért eleinte a

Szent Mihály arkangyal kápolnát használták. Báthori Zsófia személyében az ellenreformáció hatalmas támogatóra lelt. Bezáratta a sárospataki kollégiumot, birtokairól elűldözte a református prédikátorokat, elősegítette az Unió létrejöttét a ruszin lakosság és a római Szentszék között. Az 1674-es oklevelében például eltörölte a földesúri kötelezettségeket az egyházi ünnepek alatt. Valláspolitikája miatt Báthori Zsófia számos alkalommal összeütközésbe került a megyei hatóságokkal, így Csáky István főispánnal is.

I. Rákóczi Ferenc, felesége Zrínyi Ilona révén belekeveredett az 1670–1671-es Wesselényi-féle összeesküvésbe, és csupán hatalmas pénzbeli váltság és Báthori Zsófia jezsuita kapcsolatai révén menekült meg a fő- és jószágvesztéstől. A főúr nem sokkal fia, II. Rákóczi Ferenc születése után meghalt.

Báthori Zsófia 1680-ban bekövetkezett halála után a hatalmas családi birtokokat az árvák nevében Zrínyi Ilona kormányozta. A kibontakozott kuruc mozgalom miatt veszélybe kerültek e birtokok, ezért 1682-ben feleségül ment Thököly Imre grófhhoz, a kurucok vezéréhez. Thökölynek sikerült kivívnia a Porta támogatását, és az általa elfoglalt megyék területén létrehozta a Felső-magyarországi Fejedelemséget.

1683-ban Kara Musztafa nagyvezír vezetésével hatalmas sereg érkezett Magyarországra, amelynek célja Bécs elfoglalása volt. Thököly hadaival együtt kénytelen volt csatlakozni hozzá. A nagyvezír figyelmetlensége miatt a német és a lengyel seregek megtörték az ostromgyűrűt, és két csatában is megverték a törököket.

Hamarosan leáldozott Thököly szerencsecsillaga is. Miután a váradi pasa elfogta, hadvezérei egymás után adták át az erődítményeket az osztrákoknak. Egyedül Munkács vára (amelyet Zrínyi Ilona védett) állt még fenn. Az ostrom 1685 őszén kezdődött, amikor Caprara tábornok vezetésével az osztrák csapatok körülvették a várat. Mivel nem jártak sikerrel, a következő év tavaszán beszüntették az ostromot. A várőrség ezt az időszakot a készletek feltöltésére használta fel. Radics András várkapitány vezetésével a kurucok bevonultak Beregszászra is, amelynek

labanc helyőrsége behúzódott a Báthori Zsófia által helyreállított templom falai közé. Radics parancsára a katonák szétszedték a környék házait, a fát pedig a templom köré halmozták és meggyújtották. A nagy tűzben leégett az egész város, beomlott a templom teteje, megrepedeztek a falai.

A következő ostromot a vár védői már nem viselték el, és 1688-ban a fejedelemasszony megadta magát Caraffa tábornoknak. Az előkelő foglyokat Bécsbe vitték, és elválasztották egymástól. II. Rákóczi Ferencet egy csehországi jezsuita kolostorban neveltette a császár.

Az 1690-es összeírásban, alig harminc esztendővel Lorántffy Zsuzsanna halála után az alábbiakat olvashatjuk: *„Noha ezen Beregszász városa némely méltóságos fejedelmek idejében, kiváltképpen boldog emlékezetű Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony ő nga uralkodásáig igen szép disposito és gubernium alatt tartatott, úgy, hogy akkori mélt. földesurak gratiája édesítette inkább az embereket ide, mintsem idegenítette, arra nézve a városnak minden rendtartási, valamelyek a régi conscriptiók szerint annotáltattak a város javára, hasznára, mindazok a feljebb notált időkben nem vivláltattak, sőt inkább a városnak minden rendbeli lakosai az ő régen bevett és usuált állapotokban megtartattak...”*.

A török elleni felszabadító háború után a bécsi udvar hozzálátott, hogy az országot befolyása alá vonja. A felszabadított területeken hatalmas birtokokat kapott az udvarhű német és cseh arisztokrácia, kialakították a katonai határőrvidéket, Erdélyt nem csatolták Magyarországhoz.

Növekedtek az adóterhek, megbénult a szellemi élet, megindult a protestánsüldözés. Az eperjesi törvényszék által elkövetett törvénytelenések még az udvarhű nemesség körében is visszatetszést keltettek.

1695-ben Esze Tamás tarpai jobbágy, Kis Albert volt kuruc hadnagy és szegénylegény társaik a nagybányai hegyekbe húzódva parasztfelkelést készítettek elő, Thököly hűségére esketve fel a parasztokat. 1696 szeptemberében már Barkaszon találjuk a 200 fős felkelő sereget. Ebből a mozgalmából vette kezdetét a hegyaljai felkelés, amelynek során a parasztok Tokaji Ferenc egykori hadnagy és

Szalontai György végardói bíró vezetésével elfoglalták Tokaj és Patak várát. A felkelők vezetőjüknek az ifjú Rákóczi Ferencet szerették volna megnyerni, de az családjával együtt Bécsbe menekült. A felkelést a kirendelt császári haderő leverte.

1701-ben Lipót császár parancsára francia levelezése miatt letartóztatták Rákóczi Ferencet és több magyarországi nemest. A bécsújhelyi börtönbe zárt Rákóczi felesége segítségével megszökött, és Lengyelországba menekült (a szökés megszervezésében részt vett a császár gyóntatója is).

Magyarországon eközben súlyosbodott az elnyomás. 1702-ben bevezették a véradót, a katonák erőszakos besorozását, amelyre különösen Bereg és Ugocsa megyékben került sor. Nem csoda hát, hogy ezek a megyék lettek egy kirobbanni készülő felkelés bázisai. Császári parancsra a kóborlókat be kellett sorozni az újonnan felállítandó ezrekbe. Esze Tamás és Kis Albert önként jelentkezett Bereg megyénél katonai szolgálatra. A megyei vezetés toborzással bízta meg őket, amit szervezkedésre használtak fel.

1703 márciusában a felkelők a beregi hegyekbe vették be magukat, miközben vezetőik Brezán várában felkeresték Rákóczi Ferencet. A herceg ekkor már hajlott a támogatásukra, ezért május 6-án kelt kiáltványában felkelésre szólította fel Magyarország minden lakóját a Habsburgok ellen. A hazatért vezérek május 21-én Tarpán és Váriban kibontották Rákóczi zászlaját, majd másnap a beregszászi hetivásáron meghirdették a felkelést. A Borzsa völgyében északnak tartó felkelőket a Károlyi Sándor szatmári és Csáky István beregi főispán vezette nemesi seregek szétverték.

Eközben Rákóczi megindult Lengyelországból, és július 16-án Vereckénél átkelve a Kárpátokon, népi felkelést hirdetett meg. Hadműveletei Munkács alatt kudarcot vallottak, kis híján a herceg is fogságba került. A felkelők az első győzelmet a tiszabecsi átkelőnél aratták, ezzel az egész Tiszántúl a kezükbe került.

Rákóczi Ferenc, Beregszász földesura több alkalommal is ellátogatott a városba, így például 1705-ben és 1709-ben. 1707-ben a város II. Rákóczi Ferenchez, mint földesurához folyamodott, amelyben kérelmezte a pallosjog megújítását (a

kérelemhez csatolták IV. Béla kiváltságlevelének másolatát is), azonban kérésüket elutasították.

A Rákóczi-szabadságharc első éveiben jelentős sikereket ért el, majdnem az egész ország behódolt a fejedelemnek, azonban a trencsényi csatavesztés után a kurucok mindinkább visszaszorulnak. A kialakult nemzetközi helyzet, a spanyol örökösödési és az északi háború sem kedvezett a nemzeti felkelésnek. A kuruc mozgalom 1710-re szétesőben volt. 1711-ben Rákóczi a salánki országgyűlés után Lengyelországba távozott, hogy elnyerje I. Péter orosz cár segítségét. Távollétében a fővezérséget Károlyi Sándorra bízta. Károlyi a reális helyzetből kiindulva Szatmárban megegyezett Pálffy János tábornaggal a békéről (eltitkolva I. József király halálát) és 1711. május 1-jén a kurucok Nagymajténynál letették a fegyvert.

Mivel Rákóczi nem élt a meghirdetett amnesztia lehetőségével, árulónak nyilvánították, és minden vagyonát elkobozták.

1715-ben Beregszászt határőr- és harmincadállomásnak nyilvánították. 1717-ben az utolsó tatárjárás pusztította el a várost.

1726-ban III. Károly király a munkácsi uradalmat Schönborn-Buchheim Károly grófnak adományozta. 1731-ben épült fel Beregszászon az első megyeháza.

A város lakossága jelentős úrbér-kötelezettséggel tartozott a Schönborn grófoknak. Ezt az uradalom város környéki szőlőiben kellett ledolgozniuk. Tilos volt a sör- és a pálinkafőzés, és a szeszes italok árusítása. 1749-től pedig évi 700 forintot voltak kötelesek fizetni az utak és a hidak használatáért.

1739-ben a városban tifusz-, 1742-ben pedig vérhasjárvány tombolt. Ez nagy mértékben hozzájárult a lakosság számának csökkenéséhez. A városi lakosság feltöltését az 1749-es, Svábsországból történő betelepedés jelentette. A város gazdasága fejlődésnek indult. Ez adta a gondolatot, hogy megpróbálja visszaszerezni korábbi jogait. 1752-ben pert indítottak a Schönbornok ellen. A per majdnem 100 évig tartott. Ebben az időszakban újították fel a katolikus templom harangtornyát.

1785-ben Beregszászban 1834 volt a lakosok száma. Fokozatosan kialakult a város arculata. Egyik fő látványossága az Oroszlán vendégfogadó volt. 1780-ban

kidolgozták a város katolikus temploma felújításának tervét, de a lakosság nem rendelkezett az ehhez szükséges összeggel. Ezért a város vezetősége a császárhoz fordult segítségért.

1824-ben a város 12 vásár (6 országos és 6 helyi) megtartására kapott engedélyt. Ezek szép jövedelmet biztosítottak a településnek. Gyarapodott a kézművesek száma is. Ugyanakkor tovább folyt a küzdelem a földesúri függőség ellen. A Schönbornok megkeserítették a városlakók életét. 1829-ben például megtiltották a bor eladását, ami a várost jövedelmeinek több mint a felétől fosztotta meg. Ennek ellenére a fejlődés nem torpant meg. 1825-ben felépült a görögkatolikus templom. 1829-ben Turner András ungvári építész kidolgozta a katolikus templom újjáépítési terveit. Azonban ez nem nyerte el a lakosság tetszését. Az volt az elgondolásuk, hogy az épületet eredeti formájában kell helyreállítani. A megfelelő tervet Tischler Albert dolgozta ki. Ezt a városi tanács 1839. november 15-én fogadta el, és hamarosan hozzáláttak az újjáépítési munkálatokhoz.

Az ünnepélyes felszentelésén jelen volt a város valamennyi felekezete. Megjelent Bay Sámuel alispán és Haday Sámuel alezredes helyőrségparancsnok. A templom Pécsi István kanonok által megírt részletes történetét pléhdobozban a második főoszlopba falazták be.

1836-ban állították fel a városban az állami levélposta hivatalt, s 1813-ban jött létre az első gyógyszertár Lipóczy György vezetésével. 1846-ban Deák György állította fel könyvnyomdáját. Több egyesület és egylet működött a városban, úgymint az olvasó-, ének-, tűzoltó-, ügyvédi, közjegyzői. Az egyik legtitokzatosabb a „Világosság” szabadkőműves páholy volt.

1847 nyarán felvidéki útja során Beregszászon járt Petőfi Sándor. Mivel sietős volt az útja (Erdődre ment menyasszonyához), nem volt alkalma alaposabban körülnézni (egy éjszakát töltött az Oroszlán fogadóban), így *Úti leveleiben* nem festett valami hízelgő képet a városról.

A lakosság nagy lelkesedéssel fogadta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörését. A polgárok közül hatvanan beálltak a honvédség

Nagykállóban megalakult 10. hadosztályába. A szabadságharc, veresége ellenére meghozta a város földesúri terhek alól való felszabadulását. Igaz, a város körül a földek továbbra is a grófi család birtokában maradtak, és azokat a városi polgárság bérben művelte meg.

A Schönbornok Beregszász egyik festői pontján, ott ahol korábban az egyik királyi udvarház állt, vadászkastélyt építtettek.

A város harca jogai biztosításáért 1869-ben ért véget, amikor Beregszászt a rendezett kormányzatú város kategóriába sorolták. Polgársága jogot kapott a képviselőtestület megválasztására polgármesterrel az élen. A képviselők felét közvetlen szavazással választották, a többi a legnagyobb adófizetők közül került ki.

A városban 1870-ben gőzmalmot, 1876-ban pedig két szeszfőzdét nyitottak. 1873-ban a városban megnyílt az első leány polgári iskola, 1874-ben pedig a fiú polgári, amely 1895-ben gimnáziummá alakult át. 1874-ben szervezték meg a tanítók első könyvtárát, amelyet 1906-ban népkönyvtárrá fejlesztettek. A könyvtárnak ekkor 5750 kötet volt az állománya. 1875-ben jelent meg a megyei közigazgatás kiadványaként az első újság *Bereg* címmel.

1880-ban Beregszászban hatalmas tűzvész volt, amely a megyeházáról indult, s gyakorlatilag elpusztította a várost. A település újjáépítésében nagy szerepet játszott a Linner család, amely szőlőültetvényei terhére nagy kölcsönt vett fel. 25 év alatt a település szemet gyönyörködtetően kiépült. Ekkor jelentek meg a Beregszász arculatát ma is meghatározó középületek: a megyeháza, a református templom, az Úri Kaszinó, a Munkácsi és a Bocskai utcai lakóházak többsége. Ebben az időben burkolták az utcákat macskakővel, és felszerelték az első utcai lámpákat (ezek eleinte gázzal világítottak, hiszen a város első villanytelepét 1899-ben állították üzembe).

Hamarosan fellendült a város ipara is, bár nyersanyagokban a környék viszonylag szegény volt. 1896-ban létesült a lécz-, téglá- és cserépgyár, ahol az első időkben 20 munkás dolgozott. 1898-ban indult be a második téglagyár, majd 1904-ben a lenfeldolgozó, 1910-ben a vajgyár, 1912-ben a harmadik téglagyár és két

művirágot gyártó üzem. Ebben az időben nyíltak meg a kisebb bútorgyártó, asztalos és fémmegmunkáló üzemek, köztük egy kis öntöde. Az iparban csupán 2000 embert foglalkoztattak, a lakosság zöme továbbra is a szőlészetből élt.

A kereskedelemben a zsidóké volt a vezető szerep. 1908-ban a városban 4 bank, takarékpénztár és hitelegyesület működött 224 566 korona alaptőkével. Betelepítettek néhány bolgár családot is, akik paradicsom, paprika és dohány termesztésével foglalkoztak.

Az első világháború és az azt követő trianoni békediktátum nagy csapást jelentett a városnak. Az új határok lerombolták a korábban virágzó gazdasági kapcsolatokat. Mivel Beregszász távol esett a főutaktól és nem rendelkezett megfelelő nyersanyagbázissal, nem tudott versenyben maradni. Kis vidéki várossá vált, olyanná, mint amilyen ma is.

A csehszlovák korszakban Beregszász volt az egyetlen olyan magyarlakta város, amely az erőszakos asszimilálás ellenére is meg tudta tartani törvényhatósági (ez a magyarság 20%-on felüli arányát jelentette) státuszát. Beregszász ekkor kapta a ma is használatos, azelőtt soha nem ismert Berehovo nevet.

A város az első bécsi döntés értelmében 1938. november 2-án került vissza Magyarországhoz. 1944. október 28-án elfoglalták a szovjet hadsereg csapatai. Miután Kárpátalját Zakarpatszka oblaszty néven az USZSZK-hoz csatolták, Beregszász Berehovo néven járási központ lett. A szocializmus korszaka idején nyerte el mai arculatát. Fokozatosan betagozódott a Szovjetunió iparágazataiba. Mivel – mint azt már korábban is említettük – nem volt elegendő saját nyersanyaga, elsősorban a feldolgozóipar és az élelmiszeripar fejlődött, messze földön híres lett a bútorgyártásról és szőlészetéről. Emellett nagy sikereket ért el a diagnosztikai és garázsberendezéseket gyártó kísérleti üzem, a finommechanikai üzem, a rádiógyár, a ruhagyár, a majolikaüzem, a konzervgyár. Azonban a téglagyártás továbbra is megtartotta vezető pozícióját. Beregszászban helyezték el a Kárpátaljai Geológiai Expedíció központját is. Az itt dolgozók számára egy egész lakótelepet alakítottak ki. A szőlészetben jelentős eredményeket ért el a Beregszászi Szovhozüzem,

amelynek borai több országos és nemzetközi versenyen dobogós helyezéseket értek el. A városban a '70-es években 23 iparvállalat működött, amelyekben több mint 13 ezer munkást foglalkoztattak.

Több új objektum is épült a szocializmus éveiben. Így az egykori zsinagógát 1976- ban művelődési házzá alakították át. A Druzsba (Barátság) szálló földszinti részén honismereti múzeumot létesítettek, amely a vidék múltját és jelenét mutatta be (a Beregvidéki Múzeum jelenleg az egykori Grófudvarban működik).

Beregszászban 1990-ben népszavazást tartottak a város történelmi neve visszaállítása kérdésében, amelyet a lakosság 84%-a támogatott, ennek ellenére a parlament nem tűzte napirendre a kérdés megvitatását. Az 1991. december 1-jei népszavazáson Ukrajna függetlensége mellett Beregszász és a járás lakossága Kárpátalja különleges önkormányzati státusza és a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet kialakítása mellett tette le voksát, de ezekben a kérdésekben sem történt előrelépés.

Visszatérés az anyaországhoz. Beregszász, 1938

A trianoni béke következtében a Magyar Királyság területe 325 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakossága 18 millióról 8 millióra csökkent. Az elvett területekből Csehszlovákiához csatoltak 61 633 km²-t 3,5 millió lakossal, akikből 1 millió volt a magyar.

Kárpátalját az Ausztriával kötött Saint Germain-i békeszerződés juttatta Csehszlovákiához 1919. szeptember 10-én. Ezért cserébe a cseheknek ígéretet kellett tenniük, hogy autonómiát adnak Kárpátaljának. Ez azonban nem történt meg, csak 1938-ban, amikor már késő volt.

A szerződés értelmében tehát 61 633 km² került Csehszlovákiához: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék túlnyomó része. Kárpátalján 1922-ig katonai közigazgatás volt érvényben, akkor szűnt meg az ostromállapot. Hivatalos nyelvként a csehet vezették be, a magyarok helyére cseh hivatalnokok kerültek, a tartomány hivatalos neve Podkarpatská Rus, a kormányzója pedig Zsatkovics Gergely lett (1938-ig).

Kárpátalja területén akkor kb. 185 ezer fős magyar közösség élt, amely a népesség 30%-át tette ki; a ruszinok aránya 56%, a németeké pedig 10% volt. A magyar lakosság száma a békekötés után nagy mértékben csökkent: elvándorlás, kiutasítás, a görögkatolikus magyarság ruszinná minősítése miatt. Ugyanekkor megnövekedett a cseh bevándorlás, főleg Ungvárra. Az 1921-es csehszlovák népszámlálás már csak 110 ezer magyart regisztrált Kárpátalja területén.

A csehszlovák érában Kárpátalján a magyarság minden tekintetben a háttérbe szorult. A földreform során a magyar földbirtokosoktól elvett földeket cseh és ruszin parasztok között osztották szét. A határ menti sávban telepésfalvakat hoztak létre, hogy megbontsák az egységes magyar nyelvi tömböt. A ruszinok sem voltak megelégedve az új rendszerrel, hiszen az autonómiát csak ígértették.

Kárpátalján a két világháború között – csehszlovákiai viszonylatban – igen rossz volt a gazdasági-szociális helyzet. Az erős cseh tőke, az államapparátussal a

háta mögött, konkurensei erejét számos eszközzel igyekezett megtörni, s nem is eredménytelenül. A gyenge magyar polgársággal könnyedén elbánt. A cseh ipar – a hivatalosan hangoztatott elv alapján, amely szerint „Kárpátalja nem tartozik az általános gazdasági rendszerbe” – egyszerűen gyarmatnak tekintette Kárpátalját. A két világháború között egyetlen nagyüzem sem épült a vidéken, viszont évente több tízmillió korona értékű nyersanyagot vittek ki a területről. Ennek következtében Kárpátalja elmaradott agrárvidék maradt, ahol Csehszlovákia lakosságának majd’ 10%-a élt, de iparának alig több mint fél százaléka volt itt. A vidék ipara, illetve kézműipara a lakosságnak mindössze 11%-át foglalkoztatta, gazdasági mérlegében az iparra alig jutott valamivel több mint 2%. Kárpátalja ipari, elsősorban fafeldolgozó és építőanyag-ipari üzemeinek – a perecsenyi Bantlin, a nagybocskói Klotild, a szolyvai, a beregszentmiklósi, valamint az ungvári Mundusz bútorgyár, a munkácsi és a beregszászi téglagyárak – részvényeit a cseh tőke szerezte meg, de érdekeltségei voltak a vidéken a német, osztrák, belga, francia és magyar tőkének is. A közép- és kisiparban, továbbá az építőiparban is hasonló volt a helyzet.

Horthy Miklós kormányzó 1938. augusztus 20–26. között Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Rátz Jenő honvédelmi miniszter kíséretében Hitler meghívására Berlinbe látogatott. A megbeszélésen Hitler szeretne volna elérni, hogy Magyarország csatlakozzon a Csehszlovákia ellen intézendő támadáshoz. A magyar közreműködés áraként egész Szlovákiát és Kárpátalját (vagyis Csehszlovákia teljes trianoni szerzeményét) ajánlotta fel Horthynak. A kormányzó azonban a magyar honvédség csekély erejére és felkészületlenségére hivatkozva elutasította a felkérést.

Ezek után a Honvéd Vezérkar Főnöke, Keresztes-Fischer Lajos altábornagy utasítására a Vezérkari Főnökség 5. osztályának vezetője, Homlok Sándor ezredes és Kozma Miklós, Kárpátalja későbbi kormányzói biztosa irányításával egy 19 lövészászlóaljból álló, nagyjából 9000 fős szabadcsapat szervezésébe kezdtek. A személyi állományt önként jelentkező tartalékosokból és ténylegesen szolgálatot teljesítőkből válogatták ki. Szervezeti alegységük az 5–10–15 fős harccsoport volt.

Kiképzésük részben a seregredeknél, részben vasárnaponként sportversenynek álcázva történt. Egyenruhájuk alapvetően civil ruhából, munkásoverallból, bakancsból és svájcisapkából állt. Feladatuk elsősorban diverziós tevékenység volt a csehszlovák kiserődrendszer egyes elemei ellen, azok hátulról történő megsemmisítése, illetve az arcból támadó erők segítése.

Csehszlovák szempontból a határvédelem jelentős támpontjául szolgált az az erőd- és megfigyelő vonal, amit a csehek húsz év alatt alakítottak ki a határ mentén. Százával építettek ún. kiserődöket, bunkereket. Ilyet létesítettek például a Beregsom melletti Csonkapapiban bunkerrendszerrel és csendőrlaktanyával. Október első felében a fent említett szabadcsapat 11 zászlóalját leszerelték, és a megmaradt 8-at irányították át a kárpátaljai határszakaszra. Ez volt az 1921-es nyugat-magyarországi felkelésből már ismert Rongyos Gárda. Miközben folytak a Felvidék hovatarozásával kapcsolatos tárgyalások – de még a bécsi döntés előtt –, egy közös lengyel–magyar támadás tervét dolgozták ki. A támadás első időpontjául 1938. november 18-át határozták meg, majd ezt november 21-re halasztották. A Rongyos Gárdát ennek a támadásnak az előkészületeivel bízták meg, amely erre a feladatra 1938 szeptemberében Vásárosnaményban és Tarpán készült fel. Ez idő alatt a Tiszta túlszárján, Fehérgyarmat térségben gyülekeztek a Héjjas Iván vezette Fajvédő Szövetség önkéntesei. A Rongyos Gárda akcióit irányító Stefán Valér vezérkari őrnagy ezeket a lelkes, de kiképzetlen hazafiakat is ellátta fegyverrel és felszereléssel, majd beolvasztotta őket a Rongyos Gárdába.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler bekebelezze a németlakta Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kellett megkísérelni a területi problémák megoldását, s amennyiben két hónapon belül nem születne megállapodás, akkor az ügy a konferencia résztvevői elé kerül. A magyar kormány

október 3-i jegyzékében követelte, hogy a kétoldalú tárgyalások színhelye október 6-ától Komáromban legyen.

A tárgyalások végül 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban, igen feszült légkörben. Miután az október 6-i zsolnai konferencia határozatának megfelelően Szlovákiában Jozef Tiso elnökletével autonóm kormány alakult, a prágai csehszlovák kormány azt bízta meg – mint közvetlenül érintettet – a magyarokkal folytatandó tárgyalással. A magyar fél – Kánya Kálmán külügyminiszter és gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter – nem fogadta el a magyar kisebbség részére az autonóm Szlovákián belül kilátásba helyezett nemzeti önkormányzatot, hanem ragaszkodott a magyar többségű területsáv átcsatolásához, s nem érte be a Csallóköz felajánlott átengedésével sem. A tárgyalások 4 nap után, október 13-án minden eredmény nélkül megszakadtak. Október 22-én kapta meg a magyar kormány a harmadik szlovák ajánlatot a területi követelésekkel kapcsolatban, amely elismerte a magyar igényeket a magyarlakta sávra, de még mindig vitatott nyolc „vegyes népességű területet”, köztük Kárpátalján Ungvárt, Munkácsot és Nagyszőlőst.

A fent említett Rongyos Gárda első harcjárórét 1938. október 6-án tették át a határon, hogy összeköttetést teremtsen a támadásba lendült lengyel erőkkel Munkácstól északra. A Tarpa és Beregsurány közötti határszakaszt azért találta alkalmasnak átkelésre a magyar felderítés, mert ott a túloldalon csupán három félig kész állapotban levő kiserőd volt.

Ezt követően október 9-én és 10-én egy-egy lövészs századnyi erőt indítottak útba. Mindkét század a tarpai hegynél lépte át a magyar határt, és indult meg Borzsova–Kígyós–Dercen–Munkács irányába, illetve egy félszázadnyi erejű csoport diverziós feladatként kapta a Bátyú–Beregszász és a Bátyú–Munkács vasútvonal rombolását. Október 10-én még egy századot indítottak el azzal a céllal, hogy tehermentesítse a Munkács–Szolyva–Polena térségében nehéz helyzetbe került lengyel erőket. A leghevesebb és legnagyobb veszteséggel vívott csata október 11-én zajlott le Dercennél. Az erős ellentámadás következtében, amelyet a nacionalista

ukránokból álló Szics-gárda is támogatott, a magyar támadások összeomlottak. Mintegy 380 fő esett fogságba, 52 esett el a harcokban, 25–30 csatlakozott a lengyel erőkhöz és soraikban harcolt tovább. A magyar foglyokat a csehszlovákok nem hadifogolyként kezelték, így őket az illavai fegyházba szállították, hogy később bírósági úton döntsenek sorsukról. Ezt akadályozta meg a bécsi döntés.

A tárgyalások során a vitatott területeken a magyar kormány népszavazást követelt, sikertelenül. Végül október 30-án Csehszlovákia, majd nyomban utána Magyarország felkérte a konferenciát a döntéshozatalra. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott az ügy iránt, így a Német Birodalom és Olaszország lett a döntőbíró. 1938. november 2-án megszületett az úgynevezett bécsi döntés (később elsőnek nevezték). Ennek értelmében Kassa, Ungvár és Munkács, tehát Kárpátalja déli, magyarlakta sávja visszakerült Magyarországhoz, összesen mintegy 2 ezer km²-nyi terület, Kárpátalja több mint egyötöde.

A bécsi döntéssel tehát Magyarország a trianoni békeszerződéssel elvesztett területeiből visszakapott mintegy 12 ezer km²-t, az akkor már autonóm Szlovákia déli és Kárpátalja délnyugati sávját a magyar határ mentén, Érsekújvárral, Komárommal, Losonccal, Rimaszombattal, Kassával, Ungvárral, Munkáccsal és Beregszásszal. Nem szerezte meg Magyarország az általa követelt Pozsonyt és Nyitrát. Az átadott területen az 1941-es magyar népszámlálás 1 millió 62 ezer lakost talált, közülük 84% volt a magyarok aránya és mintegy 10% a szlovákoké.

85 ezer szlovák került át a magyar oldalra és mintegy 67 ezer magyar maradt a szlovák oldalon. Emellett a Szlovákiánál maradt 89 000 főnyi zsidó többsége is magyar anyanyelvűnek vallotta magát.

A tárgyalásokkal párhuzamosan a cseh kormány a válságos helyzetben Kárpátaljának megadta az autonómiát. A bécsi döntés előtti hetekben, 1938. október 9-én alakult meg az első autonóm kormány, amelynek élére a rutén pártok ajánlására Andrej Bródyt állították miniszteri rangban. Rövidesen azonban leváltották és bebörtönözték, mert népszavazást követelt arról, hogy a rutén nép maga dönthesse a jövő sorsáról és hovatartozásáról. Utóda Avgusztin Volosin görögkatolikus

kanonok – a Bródy-kormány minisztere – lett. Kárpátalja tehát mint autonóm tartomány, föderatív államot képezett – legalábbis elméletileg – a cseh és a szlovák állammal.

1938 őszétől Volosin és kis tábora már olyan Kárpát-Ukrajnáról álmodott, amely mint föderatív vagy független állam meg tudna állni az európai politika sodrában. Uralmának megszilárdítására galíciai mintára azonnal fölállította a hírhedt katonai alakulatot, a Szics-gárdát, megalakította az Ukrán Nemzeti Tanácsot, hivatalos nyelvvé az ukránt tette meg, és Kárpátalja nevét Kárpátszka Ukrainára változtatta. Betiltotta a magyar és orosz nyelvű lapokat, föloszlatta a magyar és rutén egyesületeket és politikai pártokat.

Közelebb érve e városhoz, a trianoni békeszerződés értelmében Beregszász Csehszlovákiához került. Megfosztották városi címétől, önkormányzatát felfüggesztették.

Lakóinak száma 1910-ben 12 933 lélek, jelentős többségében magyar. A vallási megoszlás az alábbiak szerint alakult: 4344 református, 3909 izraelita, 2724 római katolikus, 1826 görögkatolikus, 118 evangélikus, 10 görögkeleti, 1 unitárius és 1 egyéb vallású. A lakosság 96%-a, 12 432 fő magyar, 221 ruszin és 140 német volt.

1940-ben 19 373 lakost írtak össze a városban, közülük 6218 reformátusnak, 5856 izraelitának, 3792 római katolikusnak, 3255 görögkatolikusnak, 50 görögkeletinek, 146 evangélikusnak, 8 unitáriusnak tartotta magát, s 48-an egyéb vallásúak voltak. A lakosság 92,5%-a magyar.

A cseh időkben, működésük akadályozása ellenére, két fontos magyar egyesület működött a városban: a Kárpátaljai Magyar Akadémikusok Egyesülete és a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület. Különböző rendezvényei által Beregszász lett az elszakított Kárpátalja magyar kulturális központja.

Iparilag nem sokat fejlődött a város, 18 év alatt mindössze egy vágóhíd, egy dohánybeváltó és egy malom épült fel.

A bécsi döntés alapján Magyarországnak ítélt területek katonai birtokbavételének, helyesebben visszacsatolásának, a korabeli szóhasználatból élve felszabadításának munkáját Ung és Bereg vármegyében az eberswaldi Siegler Géza magyar királyi altábornagy vezetése alatt álló debreceni magyar királyi VI. vegyesdandár, 1938 késő ősztől VI. hadtest végezte el. A vegyesdandár a Csap–Tiszaújlak közötti határszakaszról a megerősített 1. lovasdandárral Csap–Ungvár térségét, a 17. gyalogdandárral pedig Munkácsot és Beregszászt vette birtokba. A csapatok november 6-án kezdték meg az előnyomulást a Beregszásztól délre eső országrészben. A 17. gyalogdandár (amelybe a nyíregyházi 12. gyalogezred Abt Ottó ezredes vezetésével és annak ikerezrede, a 33. tartozott) Eötvös Sándor ezredes parancsnoksága alatt Badalónál és Beregsuránynál átlépve a határt, Asztély és Bulcsú községeken keresztül november 9-én bevonult Beregszászra, majd folytatva előnyomulását, november 11-én birtokba vette Munkácsot. Az 1. lovasdandár (Béldy Alajos ezredes) Nagypárkány és Perbenyik felől az Ungvár–Szerednye vonal felé nyomult előre, és az első napi menet után Ágcsenyő–Királyhalmec–Lelesz térségében szállásolt el. Ungvár ünnepélyes birtokbavétele Siegler Géza altábornagy jelenlétében november 10-én történt meg.

A nyíregyházi 22. tüzérosztály ugyanezen napokban Gelénésről Beregszászra, majd Munkácsra vonult be. A Nyíregyházán megjelent helyi lap, a Nyírvidék így tudósított a munkácsi bevonulásról: *„Tegnap (mármint november 11-én) a késő délutáni órákban vonultak be a magyar honvédek Munkácsra, ahol tüntető lelkesedéssel, zászlókkal és virágokkal díszített város fogadta a nyíregyházi honvédeket, tüzéreket...”* A lelkes fogadtatásért v. Eötvös Sándor ezredes nyíregyházi állomásparancsnok mondott köszönetét. *„Az ünnepséget követő díszmenetben nagy hatást keltettek a nyíregyházi csapatok, akiket elárasztottak a szeretet ovációjával...”* A munkácsi fogadtatásról adott rádióközvetítés többször is megemlítette a nyíregyházi gyalogosokat, tüzéreket.

Különösen szép és megható ünneplésben részesítették a csehek által nagyközséggé degradált, és színmagyarságuk miatt legjobban elnyomott Beregszász

városnak, a vármegye székhelyének lakosai 1938. november 9-én a Siegler Géza altábornagy személyes vezetése alatt bevonuló magyar honvédeket, annak ellenére, hogy a kivonuló csehek a város lakosait a még közvetlenül a bevonulás előtti órákban is a legnagyobb terror alatt tartották, s a várost zászlódísszel ellátni nem engedték. A magyar honvédség bevonulásának pillanatában azonban egyszerre előkerültek a féltve őrzött régi és titokban előre elkészített új magyar zászlók ezrei. A Kossuth Lajos téren rögtönzött emelvényen a város teljes létszámú lakosságának jelenlétében felejthetetlen jelenetek mellett a város nevében Ortutay Jenő városbíró, majd Fekésházy Zoltán nyugalmazott tiszteletbeli főszolgabíró, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke, az elbocsátott hontalanok nevében Szutor Jenő református lelkész, a felvidéki magyar kultúregyesület nevében Benda Kálmán igazgató főmérnök, a frontharcosok nevében dr. Kubowich Géza, az Egyesült Magyar Pártok nevében dr. Hubay Kálmán, a kisgazdák nevében ifj. Szeles János, a kisiparosok nevében Pallay Sándor, a munkások nevében Sárga András, a magyar nők nevében özvegy Waisbecker Gyuláné született Paksy Ilona üdvözölték, Szutor Magda, Hubay Mária és Tóth Piroska úrleányok pedig szavalatokkal köszöntötték a bevonuló honvédeket. Ugyanakkor adta át a volt munkácsi 11. honvéd gyalogezrednek a csehek elől eldugott és addig féltve rejtegetett csapatzászlóját Pásztor Ferenc római katolikus főesperes plébános Répay Jenő társulati mérnöknek, aki azt, mint hadviselt tartalékos tisztt, megőrzés végett meghatott szavak kíséretében vett át. A városbíró, Ortutay Jenő (1889–1950) görögkatolikus főesperes előzőleg a szeptember 29-i müncheni egyezmény és a november 2-i bécsi döntés közötti időszakban bujdosni kényszerült a cseh hatóságok terrorja elől. A visszacsatolás után Ortutay Jenőt a magyar katonai, majd a polgári közigazgatás is megerősítette a város főbírói tisztségében. Később, mint volt kárpátaljai tartományi képviselőt, meghívták a magyar parlamentbe.

A magyar kormány a felszabadult felvidéki területeken átmenetileg katonai közigazgatást léptetett életbe, amely 1938. december 22-ig volt érvényben. A katonai közigazgatás legfőbb irányítója a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik

vezérezredes, aki mellé a magyar belügyminiszter Csatáry Béla belügyi államtitkárt rendelte ki polgári biztosként.

A debreceni VI. vegyesdandár, majd VI. hadtest parancsnoksága mellett is működött egy polgári csoport, amelynek főnöke előbb dr. Tahy Endre magyar királyi kormányfőtanácsos, majd vitéz Siménfalvy Sándor belügyminisztériumi osztálytanácsos, s végül Fekésházy Zoltán volt. Mellettük, mint a felvidéki magyar nemzet megtestesítője, a Magyar Egyesült Nemzeti Párt ruszinszkói vezetője, dr. Korláth Endre kormány megbízott tanácsadó vett részt a hadtestparancsnokságon folyó döntések meghozatalában.

A magyar katonai közigazgatás, alkalmazkodva a csehek járási beosztásához, Beregszászon, Munkácson és Tiszaújlakon járási katonai parancsnokságot állított fel. A beregszászi járás katonai parancsnokává lépesfalvi Lépes Győző nyugalmazott ezredest nevezték ki. A katonai parancsnok mellett itt dr. Bodáky István látta el a belügyminiszter által kinevezett politikai tanácsadói szerepet. Munkáját az anyaországból kirendelt polgári közigazgatási előadó, dr. Horváth Dezső vármegyei másodfőjegyző segítette.

A katonai közigazgatás célja a belső rend és nyugalom helyreállítása, a csehek által különösen az utóbbi hónapokban felzaklatott kedélyek (üldöztetések, házkutatások, letartóztatások) lecsillapítása, megnyugtatósa mellett a magyar állami lét megindítása volt.

A katonai közigazgatás 1938. december 22-én ért véget, s attól az időtől a polgári közigazgatás és ezzel az államélet minden vonalán a magyar jogszabályok léptek életbe. A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről szóló 1938. évi XXXIV. törvénycikk alapján szervezték meg Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét és Ung vármegyét. Ugocsa majd csak a II. bécsi döntés után lett önálló vármegye. Bereg és Ugocsa vármegye központja ismét az ősi székhely, Beregszász lett. Az újonnan alakított vármegyét négy járásra – beregszászi, munkácsi, vásárosnaményi és tiszaujlaki – osztották fel, s így az egyik járás székhelye is Beregszász lett. A csehek által 1928-

ban nagyközséggé visszatorolt Beregszász újra megkapta megyei városi státuszát. A vármegye lakossága az 1938. évi őszi, pontosabban december 15-i népszámlálás adatai alapján 161 008 fő volt, Beregszász lakossága pedig 19 135 fő. Ebből 17 907 lélek magyar (93,6%), 713 rutén (3,7%). A beregszászi járáshoz 32 község tartozott, lakóinak száma 35 861 fő.

„Az így megalakított vármegye lakosainak körében őszi igaz örömet jelentett az a legfelsőbb elhatározás, amely szerint a kisebbségi harcoknak önzetlen és a megszállás egész ideje alatt fáradhatatlan, semmi üldöztetéssel és meghurcolással vissza nem riasztható vezérét, korláthelmecezi Korláth Endre doktort nevezték ki főispánná” – olvasható az alispáni jelentésben. Alispánná Fekesházy Zoltánt, Ung vármegye volt tiszteletbeli főszolgabíróját, főjegyzővé dr. Horváth Dezsőt, a korábbi Szatmár, Ung és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék másodfőjegyzőjét nevezte ki a belügyminiszter. A beregszászi járás főszolgabírója dr. Bodáky István lett. Újjáalakultak az egyes állami intézmények is: a beregszászi királyi törvényszék, elnöke Szakady Géza, a királyi ügyészség, vezetője dr. Imreh Géza, a beregszászi királyi járásbíróság, elnöke dr. Rátvay László, a pénzügyigazgatóság dr. Rácz Gyula elnökletével. Az erdőfelügyelő Bauer Sándor, a tisztifőorvos dr. Aszalós Sándor, a gazdasági felügyelő Zsigmond István, az államépítészeti hivatal vezetője Nagy Sándor, a borászati hivatal vezetője Mosánszky Béla és a vármegyei főállatorvos Kraicz Károly lett. Az egyik legfontosabb posztra, a királyi tanfelügyelőség élére Kolumbán Lajos nyugalmazott tanügyi főtanácsost állították. A polgári közigazgatás bevezetésének napján, 1938. december 22-én kezdődött meg a tanítás a beregszászi magyar gimnáziumban. Karácsony első napján már játszott a magyar színház, Deák Lőrinc kispesti színiigazgató és társulata a *Legyen úgy mint régen volt* operettel kezdte a színházi évadot.

Nagy megtiszteltetés érte Beregszászt 1939. március 18-án, amikor is Horthy Miklós kormányzó és kísérete Munkácsról, az 1. lovasdandár megsejmlélése után még aznap délelőtt a városba látogatott, „*ahol fogadván a polgári és katonai*

hatóságok jelentkezését, a közkórházban szintén a sebesült katonákat látogatta meg, akiket megszólításával kitüntette, részükre ajándékot osztott szét. (E katonák a márciusi harcok során szenvedtek sebesülést.) Beregszászból a Kormányzó Úr Őfőméltósága kíséretével elhagyta egyesített vármegyénket, Nagyszőlőssre, majd onnan Husztra ment a csapatoknak a megszemlélésére. Őfőméltóságát úgy Munkácson, mint Beregszászban a városok lakossága, nemkülönben az útvonalra odasereglett falusi népeknek ezrei hódolatteljes, de lelkes meleg ünneplésben részesítették” – olvasható az alispáni jelentésben.

Hasonlóan öröndetes esemény részese volt a város 1939. május 14-én, amikor az esti órákban Beregszászra érkezett a Szent Jobbot szállító aranyvonat, amelyet Serédy Jusztinián hercegprímás, Angelo Rotta pápai nuncius és Huszár Károly volt miniszterelnök, belső titkos tanácsos kísért. A szent ereklyét végigvitték a városon, majd a Rákóczi téren egy díszemelvénnyre helyezték megtekintésre.

Ellátogatott Beregszászra 1939. január 22-én Imrédy Béla miniszterelnök Kunder Antal iparügyi miniszter, dr. Pataky Tibor, a Miniszterelnökség államtitkára (a Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály vezetője), a magyar kormány felvidéki szakértője kíséretében, majd március 25-én Teleki Pál miniszterelnök és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, ugyancsak Pataky Tibor államtitkár kíséretében, aki Bereg vármegyei (alsóvereckei) születésű volt, a helyszínen tájékozódva az újonnan szervezett vármegye és a város gondjairól. Megszemléltek azokat a károkat is, amelyeket a kivonuló csehek a bécsi döntés előírásainak felrúgásával okoztak a közintézményekben, főleg a beregszászi kórházban, amelynek felszerelését teljes egészében elszállították, az épületet pedig tönkretették. Dr. Linner Bertalan kórházigazgató-főorvos emberfeletti munkával szervezte a helyreállítást, hogy Kárpátalja akkor legmodernebb kórháza hamarosan ismét működőképes lehessen.

Különlegesen nagy megtiszteltetés érte Beregszászt a magyar királyi minisztérium 1939. június 23-án kelt 6460/1939. M. E. számú rendeletével, amely a várost az 1939. július 15-i határnaptól a megyei városok közé sorolta. A város polgármesterévé ideiglenesen dr. Hubay Kálmán helyettes városi elöljárót, a

kisebbségi életben a városi magyarság vezető egyéniségét, városi főjegyzővé pedig a Bereg vármegyei származású dr. Mihajlovits Árpád székesfővárosi fogalmazót nevezte ki.

Az új városi képviselőtestület 1939. augusztus 29-én tartotta első ülését, ahol hivatalosan is beiktatták a város új vezetőit, s elbúcsúztak Ortutay Jenőtől, a város addigi főbírójától és elöljárójától, aki a cseh megszállás idején 12 éven át állt a város élén.

1939. július 2-án bontott zászlót Beregszászon a felvidéki Magyar Egyesült Párt, s ezt a rendezvényt megtisztelte jelenlétével Jaross Andor, a felvidéki ügyeket intéző tárca nélküli miniszter is.

Az államélet kiteljesítéseképpen szervezték meg Beregszászon a folyammérnöki hivatalt, az államrendőrséget dr. Maklár Andor volt hajdúböszörményi rendőrkapitány vezetésével, a csendőr őrsparancsnokságot. Úgy látszott akkor, hogy mind a gazdasági, mind a kulturális életben, mind a politikában az építő időszak következik be, ám ez a hadihelyzet változása miatt mindössze csak 5 évig tartott.

A Felvidék hazatérésének visszhangja költészetünkben

Amikor 1920. június 4-én aláírták a trianoni békediktátumot, szerte a hazában megkondultak a harangok, megdermedt az élet. Az egész ország lehajtott fejjel, szomorú szívvel búcsúzott a régi hazától, siratta a történelmi Magyarország földarabolását, területe kétharmadának elszakítását, magyar lakossága egyharmadának idegen uralom alá kényszerítését. A kollektív zokogás percei voltak ezek, a magyar nép történelme során talán akkor hullatta a legtöbb könnyet.

Költőink osztatlan egységben álltak porig alázott népük mellé, osztoztak gyászában és fájdalmában. Világnézetre, pártállásra, esztétikai-poétikai felfogásra és stílusirányzatra való tekintet nélkül, szinte egy emberként kiáltották világgá az igazságtalan döntés elleni tiltakozásukat. Ezt szemlélteti például az az antológia, amely *Vérző Magyarország* címmel Kosztolányi Dezső szerkesztésében jelent meg az 1920-as években több kiadásban is.

Két évtized múlva, az 1930-as és az 1940-es évek fordulóján úgy látszott, hogy népünk visszanyeri igazságát és méltóságát. Sorra tértek vissza az anyaországhoz az elszakított területek: 1938-ban a Felvidék déli sávja, 1939-ben Kárpátalja, 1940-ben Észak-Erdély, 1941-ben a Vajdaság. A kollektív sírás epizódjai voltak ezek is, de akkor ezrek és ezrek szeméből nem a fájdalom, hanem az öröm könnyei hullottak. A hazatért országrészekre bevonuló honvédsereg útját mindenütt ujjongó, örömkönnyeket ejtő magyarok tömege kísérte.

A magyar költészet ebben az örömben is éppen úgy osztozott, mint annak idején a Trianon okozta szenvedésben és megaláztatásban. A visszatérés lírája terjedelmes kötetet tenne ki akkor is, ha csak az idevágó versek legjavát gyűjtenénk össze.

Először a Felvidék – Bornemisza Péter kifejezésével: a Felföld – egy része, majd annak szerves folytatásaként Kárpátalja tért vissza az anyaországhoz. Óriási, egy ember erejét és a rendelkezésére bocsátott időt messze meghaladó feladat lenne, ha megközelítően is teljes leltárt készítenénk az országrészek hazatérésének költői

visszhangjáról. Csupán néhány fontos név és vers kiemelésére, tömör elemzésére szorítkozhatunk.

Szabó Lőrinc így fejezte ki a Felvidék felszabadulásának mámoros, fölemelő, a tömény örömet könnycseppekké oldó pillanatait *Az Ipoly ünnepén* című vers indító strófáiban:

*Csak sírj, anyám, sírj! Egyszerű és igaz
szíved átdobog a fiadéba. Sírj
és ne szégyelld, hogy itt talállak
térdre borulva a rádiónál:*

*én még nem tudtam sírni, de könnyeid
látva elöntött a zokogó öröm:
te voltál az igazi költő
abban a nagyszerű pillanatban.*

A visszacsatolás, a hazatérés természetesen a Felvidéken élő vagy onnan származó és az anyaországban letelepedett írókat és költőket érintette a legmélyebben, belőlük váltotta ki a legszenvedélyesebb visszhangot. Közülük csupán három nevet emelek ki: a Kassán született Márai Sándorét, a Rimaszombatban született Győry Dezsőét és a Hernádszentistvánon született Mécs Lászlóét. Közülük Győry Dezső mindvégig kisebbségi sorban, részben a Felföldön, részben Kárpátalján élt. Pályájának közel egy évtizede Beregszászhoz köti: 1940 őszén költözött a városba, ahonnan 1949-ben települt át kényszerűségből Budapestre. Márai Sándor és Mécs László szülőföldjén tette meg az első lépéseket az alkotói pályán, s mindkettőjük életműve az anyaországban teljesedett ki. A magyar sorsot is híven fejezi ki, hogy a második világháborút követően Márai Sándor útja a külső, Mécs Lászlóé pedig a belső száműzetésbe vezetett.

Márai Sándor neve látszólag nem tartozik szervesen ehhez az alkotói triáshoz és a kijelölt témakörhöz, hiszen őt elsősorban prózaíróként tartja számon a közvélemény és a szakirodalom. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy kötetnyi kitűnő

verset is írt. A magyar lírában talán az ő *Halotti beszéd* című verse fejezi ki a legdrámaibb erővel a hontalanság fájdalmát, s ezt nemcsak az emigráció, hanem a kisebbségi sors élményei is formálták. Ennél is fontosabb azonban, hogy a hazatérés eseményeit, eufóriáját és tapasztalatait prózairodalmunkban, publicisztikánkban ő fejezte ki a legteljesebben és a legeszméletőbben. Mindenekelőtt azokra az 1930-as és az 1940-es évek fordulóján írt, korabeli magyar újságokban közzétett cikkeire és telefonjelentéseire gondolok, amelyek egybegyűjtve *Ajándék a végzettől* címen jelentek meg 2004-ben a Helikon Kiadó gondozásában. A hírlapíró Márai a szemtanú hitelességével, megragadottságával s a gondolkodó kassai polgár felelősségével számolt be élményeiről, többek között a Felvidék és Erdély visszacsatolásáról.

Az előadás bevezetéseként, mottójaként, az elszakított országrészek felszabadítását kísérő korhangulat szemléltetéseként ebből a kötetből szeretnék idézni két részletet.

Az egyik Benes jellemzése közben így taglalja, hogy milyen veszteség érte őt és nemzetét Kassa elcsatolásával: „Ez az ember okozta, hogy Kassán, ahol gyermekkoromban egyetlenegy cseh volt csak, egy Novák nevű szabó, ma tízezer vagy még több cseh él, odatelepített hivatalnokok, akik barátaimat, rokonaimat, családtagjaimat válogatott hivatalos és félhivatalos zaklatásokkal gyötrik, elviszik adóba minden maradék vagyonukat, idegen hadseregbe kényszerítik fiaikat, nem adnak nekik helyet az államélet semmilyen posztján, a gyermekektől elveszik a magyar nyelvet, a felnőttektől elveszik a magyar könyvet, börtönbe visznek embereket, akik a rádiónál a magyar Himnusz hallgatják. Ez az ember okozta, hogy nyolc éve nem mehetek haza a városba, ahol születtem, ahol egy csodás és színes gyermekkor minden élményét megéltem. [...] Ez az ember az oka..., hogy mindenütt a világban hontalannak érzem magam, hogy utazom Európa városaiban, s olyan honvágy kínoz, melyet szégyellek, melyről nem beszélek senkivel, de ezt a honvágyat nem tudom feloldani semmiféle látnivalóval vagy élménnyel.”

A másik szemelvény egy telefonjelentés, amelyet 1938. november 10-én, Kassa felszabadulásának napján küldött el a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének. Az előbbi idézet az otthonvesztés, a hontalanság gyötrelmét, fájdalmát örökítette meg, ebből az újbóli otthonra találás lírai pátosza, eufóriája árad: „E sorokat szülővárosomban írom, amelynek visszatérését legjobb akaratommal és hitemmel szolgáltam, s olyan erősen akartam, mint talán semmit az életben: s most, mikor a valóság bekövetkezett, mikor néhány órája megint annak a városnak kövezetét taposom, ahol gyermekkorom és ifjúkorom töltöttem, ahol szüleim, nagyszüleim, száz éve minden ősem születt, ahol minden ház telítve van számomra a legszemélyesebb emlékekkel, ahol az emberek arca az ablakokban úgy dereng felém, mintha testvéreim látnám, ahol a Rozália és a Kálvária sírdombjai alatt őseim nyugosznak, ahol még áll a ház, s a ház kapuja felett ott domborul családom elfakult címere, s ahol minden húsz éven át volt is és nem is volt: most, mikor mindez hirtelen valóság lett, csodálattal észlelem, *mennyire fedi ez a valóság az elképzelést! Kassa nem csalt meg: egészen olyan, mint ahogy emlékeimben és álmaimban láttam, olyan, ahogy elképzeltem.* S ez a kassai hazaérkezés is olyan volt, olyan természetes és minden rendezést, elképzelést megcsúfolóan családias, mint ahogy mind vártuk és tervezgettük e húsz esztendőben. Örülök, hogy voltak velünk külföldi újságírók, angolok és amerikaiak is, akik láthatták ezt a találkozást, Kassa magyar lakosságának és a hazaérkező magyar honvédségnek találkozását. [...] Két évtized minden elfojtott vágyakozása és reménykedése, két évtized minden boldogtalansága és reménytelensége oszlott el e pillanatokban, s *e régi büszke, nemes és nagy város őslakosai, ötvenezer ember, künn áll az utcákon, a szemekből ömlik a könny, s egy pillanatra sem hallgat el ez a boldog, üdvözlő kiáltás!*”

A regényíróként is maradandót alkotott Győry Dezső elsősorban *Kisebbségi géniusz* című prózaversével keltett visszhangot a két világháború közötti csehszlovákiai magyar szellemi életben. 1926-ban látott napvilágot *A Mi Lapunk* című, Losoncon szerkesztett cserkészújság hasábjain, s a reveláció erejével hatott elsősorban az akkor felnövekvő fiatal nemzedékre, Győry Dezső szavaival: az

„újarcú magyarokéra”, és törekvéseik, mozgalmaik vezérfonalává, ösztönzőjévé vált. Egy új, a korábbinál teljesebb és egyetemesebb humanizmus körvonalait rajzolja meg benne, amelyhez a kisebbségi lét teremt mintát és mércét, annak nevében fordul szembe minden testi és szellemi elnyomással. Szerinte a kisebbségi sors eleve toleranciára nevel, többre kötelez, mint a többségi lét. A többség súlyánál és hatalmánál fogva mindig hajlamos a hegemonizmusra, a kisebbség számára viszont létkérdés, a megmaradás garanciája a demokratizmus és a humanizmus. Evidens módon tartozik hozzá ehhez a gondolatkörhöz a népek egymásrautaltságának, testvériségének eszméje is. Ez a nézetrendszer a korabeli erdélyi magyar irodalomban szintén fölbukkant: Kacsó Sándor, az impériumváltozás után föllépő fiatal székely író „kisebbségi humánus” néven hirdetett hasonló elveket.

Az idézett programadó vallomás ad kulcsot ahhoz, ahogyan Győry Dezső az első bécsi döntést és annak valóra váltását fogadta. Az ő esetében, aki kezdeményező, eszmeteremtő szerepével, a kisebbségi sorsot mélyen átélő és kifejező, közép-európai és egyetemes összefüggésekbe, távlatokba helyező költészetével a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotójává, kulcsfigurájává vált, a hazatérést köszöntő verseknek nem a megléte, hanem a hiánya a sokatmondó. Hűséges magyar maradt továbbra is, népe iránti szeretete mit sem veszített intenzitásából, de aggodalommal töltötte el az országgyarapítás felemás külpolitikai háttere: Csehország megalázása és eltiprása, a hitleri Németországot vak engedelmességgel kiszolgáló fasiszta szlovák állam létrehozása. Mindez új ellentétek magvait hintette el Közép-Európa kis népei között. Az anyaországban Sinka István *Kicsi nép nagy bánattal* című, a szlovákoknak címzett versében szólaltatta meg ezt az ambivalens érzést:

Jól van: a szabadságért ám küzdjetek.

De úgy legyen, ahogy mondom:

más népekért egymás baját

ne kacagjuk ki bolondon.

Mert ha nekünk kacagni jobb,

két táj bánata lesz nagyobb.

Győry Dezső akkor írt verseiben egyre szenvedélyesebben és szorongatóbban fejeződött ki a hitleri Németország keleti terjeszkedése, a ránk váró jövő miatt érzett aggodalom, a közép-európai népek békés egymás mellett élésének, barátságának féltése. A visszacsatolás előtt és után is történelmi felelősségére, a humanizmus soha el nem évülő értékeire, időszerűségére figyelmeztette nemzetét. Az aggodalom és féltés szólalt meg például *A történelem sodrában* című, Prágában 1938 szeptemberében, alig egy hónappal a bécsi döntés előtt keletkezett költeményében. A három részből álló ciklus második, *Lármafa* című, Szabó Dezsőnek ajánlott darabjában ezt olvashatjuk:

*A nemzethalál árnya őszi reggel
bizonytalan köd, terjeng a Duna
didergő partján. Fölszáll-e? Ki tudja?
Nem szabad többé kialudnia
a nemzetrázó jajveszékelésnek:
A köd nem égbolt! – S minden lármafa
e kérdést verje: Hol van, nem az ország,
de a magyar Lét új határa ma?*

Holdfogyatkozás a prágai Szőlőhegyen (A müncheni döntés után) című versét így kezdi:

*Egy ország elfogyott, így ősszel, ártatlan, hiába...
Egy ország elfogyott, mint égen a holdnak világa.*

*A hangulat oly ismerős: „nem számít már az egy”.
Zord példa zúg, az ősz csikar, és deres lett a hegy.*

*A népeket mindég bal önvétkük törte le;
kinek köszönne mást ez, a véletlennek-e?*

*Rovásfáján Isten rója már rovását
s öreg számadóként számbaveszi nyáját. [...]*

*S a magyar sors jajdul belém
cseh királyok Szőlőhegyén.*

*Mennyi átok mennyi jaj,
mennyi haj és mennyi baj!*

A Győry Dezső-versek drámai hangvételét, nemzetféltését mindenekelőtt szenvedélyes és következetes antifaszizmusa motiválta. Releváns módon szemlélteti ezt a *Találkozásom a nácihaddal* (A prágai Vencel-téren) című, 1939 márciusában írt verse:

*Európa belereszket
és hányja a keresztet:
meglódult az új tatárjárás
gépnnyállal s benzinabrakon. [...]*

*S a póráz, mit Prágára vetnek
kötele lesz tán nemzetemnek
s az emberiességnek is.
S míg földrészünk sunyit, lapít:*

*a hűdött béke kórágánál
örök éhséggel, mint a bálvány,
áll, áll, szótlan, motorlovával
a barna Dzsingisz-kán fia.*

Idézett eszméit ismételte meg és összegezte *Magyar Hegyibeszéd 1939 karácsonyán* (később: *Emberi hang*) című, csaknem négyszáz soros poémájában, a magyar antifasiszta irodalom egyik legjelentősebb dokumentumában, amely

voltaképpen kollektív igényű és érvényű önéletrajz, átfogja a kisebbségi sors két évtizedét.

1941-ben *Teleki koporsója alatt* című versében már minden leplezés nélkül emel szót a „Nagy Barát”, a fasiszta Németország ordas eszméi, a délre irányuló „nyers erőszak”, „barbár horda” ellen.

Győry Dezsőt a kortársak részéről bántások érték itt ismertetett nézetei miatt. Igaz, nem állt be abba a kórusba, amelynek a tagjai himnikus, ujjongó hangon ünnepelték az országgyarapítást, a történelem menete azonban az ő próféciáját igazolta.

A pályakezdő Mécs László is a Győry Dezsőéhez hasonló nézeteket vallott, ő is „újarcú magyar”, a „kisebbségi humánus” költője volt, amelyet színezett és gazdagított a kétezer éves keresztény hagyomány, amely teljes pompájában ragyogott föl költészetében. Szemlélteti ezt első kötete, az 1923-ban Ungváron megjelent *Hajnali harangszó* s mindenekelőtt annak címadó verse. Kisebbségi költőként és premontrai szerzetesként, a vesztes világháború és Trianon romjain, a megmaradás módozatain töprengve így kongatta meg piros harangját, ifjú szívét, szólaltatta meg a néptestvériség magasztos eszméjét:

*Tánc feszüljön a harangban: hajnaleMBER szIROM-tÁNCA,
mely magyar lányt, tót fiúcskát testvér-tÁNCRA pÖNDÖRÍT,
gyermekkezet gyermekkézbe, lelket fűZZÖN tavasz-lÁNCBA!
GyűlÖltünk már KÁIN óta vérivásig, csÖMÖRIG!
Átkozott, ki most sem áll a testvér-csókos hajnal-tÁNCBA!
Átkozott, ki székelYt gyilkol Szent Istvánkor, zsidót gúnyol szombaton.*

Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom.

Párját ritkítóan látványos ez a költői indulás. Mécs László csak öregkori, létösszegző, minden sallangtól megtisztult költészetében tudta újra elérni ezt a magasságot.

Miközben az egyetemes szeretet keresztényi eszméjét hirdette, tiszteletben tartotta más népek identitását, tudta azt is, hogy ragaszkodnunk kell a saját udvarunk tisztaságához és oltalmához, őriznünk, védelmeznünk és gyarapítanunk kell azokat az értékeket, amelyekkel csak mi gazdagíthatjuk az emberiséget. Szembe kell szállnunk a modern civilizációnak azokkal az eszméivel és törekvéseivel, amelyek megfosztják az embert a „sajátosság méltóságá”-tól, a világban való otthonosságától, földrajzi és spirituális értelemben egyaránt. Ezért üdvözölte olyan lelkesen, forró szívvel a Felvidék egy részének felszabadulását, amelyben az isteni igazságszolgáltatás munkáját érte tetten. *Forgószínpad* című, 1940-ben megjelent kötetében *Boldog a nép, amely örülni tud* címen külön ciklust szentelt a hazatérésnek. A keresztény ember – írja Szent Pál *A szeretet himnuszában* – „örömét az igazság győzelmében leli”. Ez az öröm fejeződik ki az idézett cikluscímbe, ez szólal meg például a *Két férfikönnycsepp* című versben is. Mécs László szemtanúja volt Ungvár felszabadulásának, s az embersűrűségben összetalálkozott börtönviselt író társával, Rácz Pállal:

*Sohase mondtunk forradalmat,
sohase mondtunk irredentát!
Krisztust mondtunk s a nagyhatalmak
hátán mindig borzongás ment át.
Krisztust mondtunk s e nagy Igazság
nyomában jött a nagy Vigasság!*

*Fölszabadultunk! Ungvár
késett pár nappal s én is nézni mentem
a diadalt. Az éljenzések
zengtek, a honvéd regimenten
fellángolt szívek csókja égett.
Jártam az ember-sűrűséget.*

*Ekkor megláttam sápadt arcod,
Rácz Pál. Rádnéztem, te meg énrám,
kezet fogtunk, börtön-megsarcolt
vékony vállad öleltem némán.
Két könnyünk buggyant. így örültünk,
míg mámor tobzódott körülünk.*

Mécs Lászlónak azok közül a versei közül, amelyekben a Felvidék hazatérését köszöntötte, *A bányafütytös válasza* váltotta ki a legélénkebb visszhangot, különlenyomatban, röplapon is terjesztették. Megírására egy a magyar parlamentben elhangzott felszólalás ösztönözte. Sztranyavszky Sándor többek között ezekkel a szavakkal leckéztette meg az anyaországhoz visszatért felvidéki magyarságot: „Nem Csonka-Magyarországot csatolták a visszakerült Felvidékhez, hanem a Felvidéket csatolták vissza a csonka hazához. Ebből nem az következik, hogy ott a Benes által inaugurált szellemet és rendet kell irányadónak tekintenünk a magyar élet jövődjé számára.” Mécs László a „kisebbségi humánus” szellemében felelt erre az értelmetlen, méltatlan, tapintatlan szemrehányásra, s megfricskázta a Horthy-rendszer Szekfű Gyula által „neobarokknak” nevezett társadalmi hierarchiáját is:

*Kegyelmes úr, az ön magyar mivolta
kétségtelen, de nem tudjuk lemérni!
Míg magyarságát tósztokká dalolta,
barokkos cím- és ranguszály kísérte,
és bársonyszék is csurrant-csöppent érte.*

*Mi magyarságunk, melyet úgy leintett,
mint a feltámadt Krisztus igazsága,
mezítelen világít: sebeinket
tapogathatja halk, kegyelmes ujja.
Rajtunk a Benes-szenny is allelujja!*

*Magyarságunkat csak kálváriával,
könnyektől áradt folyók zsoltárával,
cseh börtönökkel, júdások hadával,
anyák húszévnyi jajjával lehet csak
megmérni, aki mást mond, az fecseg csak.*

*Kegyelmes úr, pohárköszöntők hőse,
ezt üzeni a Felvidék regőse:
mint frontharcost harctéri fecsegések,
az ön magyarkodása minket untat
és felidézi golgotás utunkat.*

Végül az említett ciklus címadó versét szeretném idézni még, amely a krisztusi eszme és a kisebbségi humánus legtisztább szavait tolmácsolja:

*Jogunk van hozzá, megfizettünk érte.
Sok kínunk kincsét Isten kölcsön kérte,
most ömlik érte a piros kamat,
piros ujjongás, mennyei zamat,
Felvidék, Erdély zengi mámoruk.
Boldog a nép, amely örülni tud!*

*Magyar szokás, hogy a lakodalomban
mindenkinek jut a nagy vigalomban
meleg tekintet, meleg parola,
foszló kalács, bor, mézes mazsola,
feledje el a szomszéd is a bút.
Boldog a nép, amely örülni tud!*

*Az örömünket osszuk széjjel nyomban,
szlávnak, románnak kenyér jár e honban*

*s ha hazájának nézi: szeretet.
Isten rendelte ezt a keretet,
testvér-ölelő Kárpát-koszorút:
boldog a nép, amely örülni tud!*

A második világháború után ismét nagyot fordult a kerék: a derűt ború, az örömet ürm követte. Az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződés nemcsak megismételte a trianoni békediktátum igazságtalanságait, hanem Pozsony déli biztosítása, védelme ürügyén további három falut csatolt el az anyaországtól. A kisebbségi jogokat sem garantálta, a kommunista diktatúra éveiben még szomorúbb sors várt a magyar nemzetiségűekre, mint a két világháború között.

Mindez persze nem semmisíti meg azt a tényt, hogy a kisebbségi sorba taszított magyarok idősebb nemzedéke a visszacsatolások révén élhette át az anyaországgal való újbóli egyesülés mámorát, az elszakított területeken felnövekvő fiatal nemzedék pedig így részesülhetett a magyar államiság felejtethetetlen, hitet és erőt adó, megmaradásra és minden korábbinál nagyobb felelősségre ösztönző élményében.

Az új nemzedéknek szinte mindent előről kellett kezdenie. A békés úton, diplomáciai eszközökkel megvalósítható területi revízió útját immár eltorlaszolta a történelem, s egyedül a határokon átívelő „nemzetegyesítés” maradt elérhető számunkra. Egyre időszerűbbé vált Babits Mihály *Áldás a magyarra* című versének a szellemi hazáról szőtt álma, amelyet a felszabadult Felvidék köszöntésére írt 1938. november másodika és hatodika között:

*Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik.
A haza, a haza egyenlő volt mindig
ezer év óta már, és mindig az marad,
mert nem darabokból összetákolt darab:
egytest a mi hazánk, eleven valami!
Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani!*

Szabadon idézve Győry Dezső *Lármafa* című versét, a mai és az eljövendő magyaroknak nem az ország, hanem a nemzeti lét határainak a védelmére és kiterjesztésére, a magyar szellem tágítására kell törekedniük. A szívünkben élő, a testvérnépekkel együtt az egész Kárpát-medencét magához ölelő szellemi haza valóban egy és oszthatatlan.

TARTALOMJEGYZÉK

Dr. Takács Péter. Legendák és valóság Beregszász keletkezéséről.....4

Zubánics László. Beregszász települési jogállásának változásai
a 13–21. században.....16

Dr. Bene János. Visszatérés az anyaországhoz. Beregszász, 1938 39

Lisztóczy László. A Felvidék hazatérésének visszhangja költészetünkben 51

A KMMI-FÜZETEK eddig megjelent kötetei:

1. Boros László, Kosztyó Gyula. Az országos Lehoczky-Múzeum régészeti tevékenysége a források tükrében. Tanulmány. KMMI-Füzetek I. 2009.
2. Az utánozhatatlan Zsazsa. Fedák Sári születésének 130. évfordulójára. Szerkesztő Zubánics László. KMMI-Füzetek II. 2009.
3. Dupka György, Kőszeghy Elemér. Jelentés a magyar nemzeti közösség helyzetéről Ukrajnában. Tanulmány. KMMI-Füzetek III. 2009.
4. Zubánics László. „Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...” KMMI-Füzetek IV. 2009.
5. Tóth Gábor. „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI-Füzetek V. 2009.
6. Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva” A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Tanulmány. KMMI-Füzetek VI. 2009.
7. Singer Zsuzsa. Nyomok a lelkekben. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. Tanulmány. KMMI-Füzetek VII. 2010.
8. „A való világ varázsainak mérnöke...” Hatvan éves Fodor Géza. Szemelvények, versek. Összeállította Dupka György. KMMI-Füzetek VIII. 2010.
9. Nagy András. „Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-Füzetek IX. 2010.
10. „Véred tinta/lelkedben oldalak...” Válogatás Bakos Kiss Károly és Lőrincz P. Gabriella verseiből. Összeállította Csordás László. KMMI-Füzetek X. 2011.
11. A „bajvívó vonulat örököse...” Vári Fábián László 60 éves. Szemelvények, versek. Összeállította Csordás László és Dupka György. KMMI-Füzetek XI. 2011.
12. „Kettős pálya bolygó vándora” Sütő Kálmán (1910–1997) emlékére. Összeállította Nagy Zoltán Mihály. KMMI – füzetek XII. 2011.
13. „Hogy ti is ragyogjatok” Kecskés Béla (1941–1997) emlékére. Összeállította Nagy Zoltán Mihály. KMMI-Füzetek XIII. 2011.
14. Kurmai-Ráti Szilvia. Malenykij robot a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk Id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-Füzetek XIV. 2011.
15. Dupka György. Szilaj lettem. Versek szemelvények. (Válogatás Dupka György műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XV. 2012.
16. Füzesi Magda. A mutatónyos monológja. Versek, szemelvények. (Válogatás Füzesi Magda műveiből születésének 60. évfordulója alkalmából.) KMMI-Füzetek XVI. 2012.
17. Suslik Ádám. A honvédség szerveződése a mai Kárpátalja területén 1868–1914 között. KMMI-Füzetek XVII. 2013.
18. Kosztyó Gyula Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940–1944 között. KMMI-Füzetek XVIII. 2014.
19. A Micz bán-legendáról. . KMMI-Füzetek XIX. 2015.

**A KMMI-Füzetek elektronikus változata
és egyéb hasznos információk elérhetők
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján:**

www.kmmi.org.ua